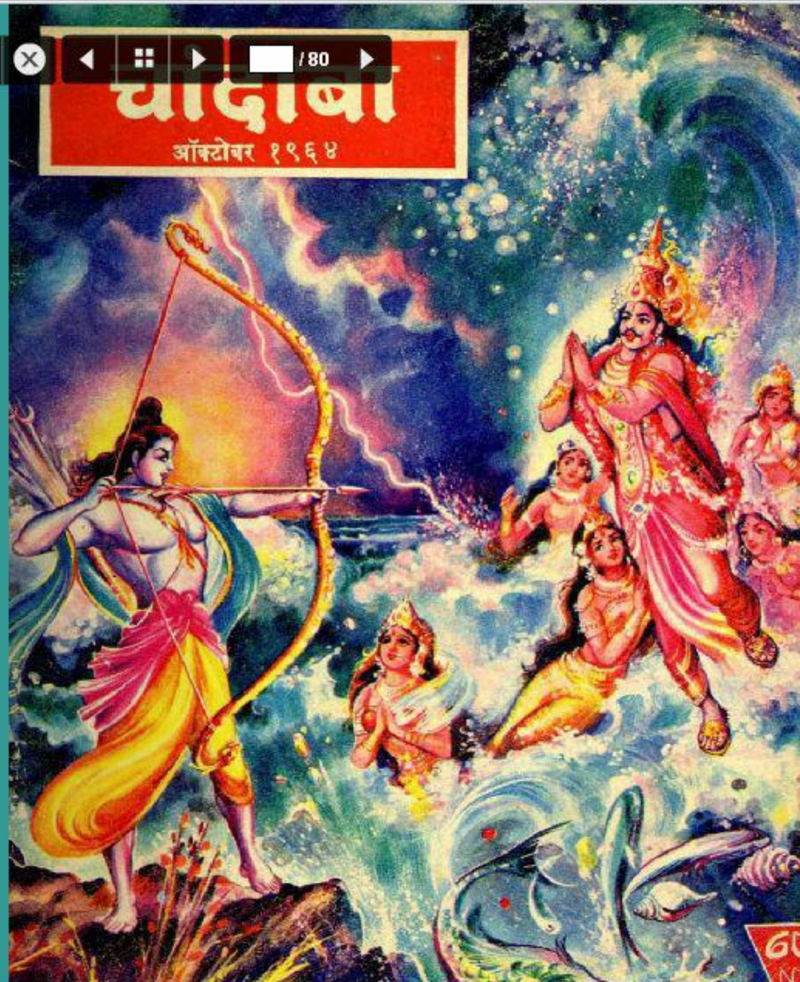

ऑक्टोबर १९६४

भारताचा इतिहास

कृष्णदेवरायनें पोर्तुगीजांना कांहीं सवलती दिल्या व त्यांच्याकडून स्वतःच्या राज्याचा फायदापण करून घेतला. पोर्तुगीजांनीं मुसलमानांच्या हातून गोवा जिंकल्यावर पोर्तुगीज गव्हर्नरानें सन् १५१० मध्यें भटकळ जवळ एक किल्ला बांधण्याची परवानगी मिळविली.

एका पोर्तुगीज प्रवाशानें कृष्णदेवराय याची फार प्रशंसा केली आहे. कृष्णदेवरायहून दुसरा मोठा राजा नाहीं. त्यानें जेवढा पराक्रम दाखविला आणि राज्याचें वैभव वाढविलें तेवढें इतर कोणत्याहि राजाच्या नशिबीं नव्हतें. कृष्णदेवरायाच्या कारकीर्दींत विजयनगर साम्राज्याची भरभराट कळसाला पोंचली होती. व्यापाराबरोबर कला व साहित्य यांचीपण उन्नति झाली. तो स्वतः वैष्णव मताचा होता. पण हिंदूधर्मांतील सर्व मतांचा त्यानें समादार केला. पराभूत शत्रू राजांना तो औदार्यानें वागवी व जिंकलेल्या प्रदेशांत राहणाऱ्या प्रजेशीं स्वतःच्या प्रजेसारखा व्यवहार करी. तो स्वतः एक कवि होता. साहित्याची त्याला आवड होती व त्याच्या दरबारीं थोर कवि होते. देवस्थानांना त्यानें जमिनी दान करून ब्राह्मणांना वर्षासनें बांधून दिलीं.

इतकें सर्व असून विजयनगर साम्राज्य संकटांतून मुक्त नव्हतें. उत्तरेकडील सीमेवर शत्रूची कुदृष्टि सतत त्याच्यावर असे. दोघां राजप्रतिनिधींनीं बंडें देखील केलीं. दक्षिणेकडील मदुरेच्या शासकानें कृष्णदेवराय जिवंत असतांनाच (१५२८-१५२९) च्या दर्म्यान बंडाचें निशाण उभारलें. परंतु कृष्णदेवराय त्याच्या पारिपत्याला पोंचण्यापूर्वीच त्याला दंड मिळाला.

१५२९-३० मध्य कृष्णदेवराय वारल्यावर त्याचा सावत्र भाऊ अच्युतराय गादीवर आला. मदुरेचा शासक व त्याच्या आश्रयाला असलेला त्रावणकोरचा राजा दोघांचें त्यानें पारिपत्य केलें. अच्युतरायनें बंड शांत केलें खरें, परंतु राज्यव्यवस्थेकडे दुर्लक्ष केलें. त्याच्या दोघां मेहुण्यांचा वरचष्मा नेहमीं राज्यांत असे. त्यांनीं सर्व राज्यव्यवस्था आपल्या हातीं घेतली.

मांडलिक राजांना ही गोष्ट आवडली नाहीं. रामराजू, तिरुमलराजू, वेंकटराय इत्यादिकांच्या नेतृत्वाखालीं राजप्रतिनिधि स्वतंत्र होऊं लागले. तेव्हांपासून विजयनगर साम्राज्यांतली शांतता नष्ट झाली.

१५४१ (किंवा ४२) मध्यें अच्युतराय वारला. त्याच्यानंतर त्याचा मुलगा वेंकटराजू उर्फ वेंकटराय गादीवर बसला. त्यानें फक्त ६ महिनेच राज्य केलें. त्याच्यानंतर अच्युतरायचा धाकटा भाऊ सदाशिवराय गादीवर बसला. तो आपला मंत्री रामराय याच्या हातांतलें एक बाहुलें होऊन राहाला. रामराय एक योग्य शासक होता. त्यानें कृष्णदेवरायाच्या कारकीर्दीनंतर साम्राज्यांत जो विस्कळितपणा आ होता तो दूर करून शांतता व सुव्यवस्था स्थापन करण्याचा यत्न केला. रामराय राजनीतिकुशल होता. त्यानें चाणक्यनीतीनें दक्कनच्या सुलतानांपैकीं कधीं एकाचा पक्ष घेऊन तर कधीं दुसऱ्याची बाजू घेऊन त्यांचें आपसांतलें वैर वाढविलें. परंतु त्याची ही नीति फक्त कांहीं काळच उपयोगी पडली. विजापूरच्या राज्यावर स्वारी करतांना रामरायानें १५४३ मध्यें अहंमदनगर व गोवळकुंड्याच्या सुल्तानांशीं सख्य केलें.

विजापूरचा नबाब असदखान हुशार होता. त्यानें गोवळकुंड्याच्या सुलतानाशीं एक निराळी संधी केली व विजयनगरशीं आणखी एक संधी करून घेतली. अशा तऱ्हेनें त्यानें गोवळकुंडा व विजयनगर यांची आपसांतील गट्टी तोडण्यांत यश मिळविलें.

दक्कनच्या सुलतानांच्या डोळ्यांत विजयनगरचें राज्य बरेंच दिवसापासून सलत होतें. वराडच्या सुलतानाला सोडून दक्कनच्या इतर सुलतानांनीं एकत्र होऊन २३ जानेवारी १५६५ या रोजीं राक्षसतंगडी या ठिकाणीं विजयनगरच्या सैन्याशीं युद्ध करून विजयनगरचा पराभव केला. गोवळकुंड्याच्या नबाब हुसेन निजामशाह यानें रामराय याचा वध स्वतःच्या हातानें केला.

या युद्धांत इतके धन मुसलमान सैन्याला मिळालें कीं प्रत्येक सामान्य सैनिक देखील श्रीमंत झाला. तिसऱ्या दिवशीं शत्रूनें राजधानींत शिरून नगर उध्वस्त केलें. इतक्या मोठ्या वैभवशाली नगराचा ध्वंस ही इतिहासांत ली एक अपूर्व घटना आहे.

हें युद्ध तालीकोटचें युद्ध म्हणून इतिहासांत प्रसिद्ध आहे. या युद्धानंतर हिंदूंच्या साम्राज्याला उतरतीकळा लागली. व तुर्की सत्ता वाढत गेली. १७ व्या शतकापर्यंत हें राज्य कसेंबसें जिवंत राहालें. दक्कनच्या नबाबांच्या आपसांतील भाऊबंदकीमुळें रामरायचा धाकटा भाऊ तिरुमलराय याला थोडा फायदा झाला. १६१४ मध्यें वेंकटराय द्वितीय याच्या मृत्यूनंतर विजयनगर साम्राज्याचा ह्रास होत गेला. १६१२ मध्यें वेंकटराय याच्या परवानगीनें राजा ओडयर यानें मैसूर येथें आपलें राज्य स्थापन केलें.

प्रह्लाद चरित्र

[४]

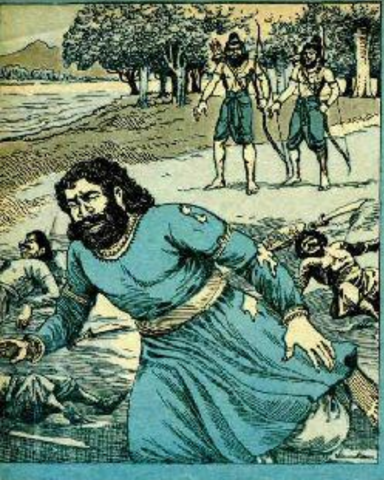
प्रह्लाद मोठा झाल्यावर त्याचें लग्न झालें. त्याच्या बायकोचें नांव देवी असें होतें. त्याला आयुष्मंत, शिबि, विरोचन, कुंभ व निकुंभ अशीं चार मुलें झालीं. पुराणांत शिबि एक प्रसिद्ध पुरुष होऊन गेला. परंतु तो शिबि प्रह्लादाचा मुलगा नव्हता. तो उषीनर याचा मुलगा होता. त्याच्या आईचें नांव देवी नसून माधवी होतें.

नृसिंहानें हिरण्यकश्यपूला ठार केल्यानंतरच्या प्रह्लादाच्या चरित्रांतल्या अनेक गोष्टी पुराणांत आहेत.

प्रह्लाद राज्य करीत असतां स्वर्गावर स्वारी करून तें जिंकण्याची इच्छा त्याच्या मनांत उद्भवली. त्यानें देवांशीं युद्ध केलें. पण त्या युद्धांत त्याचाच पराभव झाला. एकदां त्याच्या मनांतील हरिभक्ति लुप्त झाली व तो स्वतः विष्णूशीं युद्धाला सिद्ध झाला. प्रह्लादानें एकदां एका मुनींचा अपमान केला आणि त्यांनीं त्याला शाप दिला. म्हणून विष्णूशीं त्याचें युद्ध झालें व त्या युद्धांत त्याचा पराभव झाला. नंतर त्याला ज्ञान प्राप्ति झाली व तो पुन्हां विष्णुभक्त झाला.

च्यवन ऋषि एकदां नदींत स्नान करीत असतां पाताळ लोकांत गेले. तेव्हां प्रह्लादानें त्यांचा सत्कार केला आणि त्यांच्याकडून तीर्थयात्रेचा महिमा ऐकून घेतला. त्यानंतर तो स्वतः च्यवन मुनींबरोबर तीर्थयात्रेला निघाला. एका तीर्थस्थानीं त्याला नरनारायण तपश्चर्या करीत असलेले दिसले. त्यांना पाहून प्रह्लाद म्हणाला—" हे कोणी ढोंगी

शेवटचें मलपृष्ठ

साधू दिसतात. हे मुनि आहेत तर यांना शास्त्रास्त्रांची काय गरज ?"

तें ऐकून नरनारायणांला राग आला व त्यांनीं प्रह्लादाशीं युद्ध करून त्याचा पराभव केला. दु:खी प्रह्लादानें विष्णूचें स्मरण केल्यावर विष्णू दर्शन देऊन म्हणाला–"हे नरनारायण माझाच अंश होत."

एकदां प्रह्लादाचा मुलगा विरोचन व अंगीरस याचा मुलगा सुधन्वा दोघांच्या मनांत एकाच मुलीशीं लग्न करण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. परस्परांच्या गुणावगुणाचें वर्णन करून दोघे परस्परांशीं खूप भांडले. दोघे निवाडा मागण्यासाठीं प्रह्लादाकडे गेले. त्यानें त्यांना कश्यप मुनींकडे जाण्याचा सल्ला दिला.

पण सुधन्वा म्हणाला–"तूं राजा आहेस आम्ही तुझ्याकडे न्याय मागण्यासाठीं आलों. जो न्याय असेल तो दे. राजाच आपल्या कर्त्तव्याला जागला नाहीं तर इतर कोणीच कर्त्तव्य पालन करणार नाहीं."

त्यावर प्रह्लादानें विरोचन स्वत:चा मुलगा असूनहि सुधन्वाच अधिक गुणवान आहे असा न्याय दिला.

विरोचनच्या मुलाचें नांव बलि. स्वर्गावरच्या स्वारींत प्रह्लादाचा पराभव झाल्यावर तो तपश्चर्या करण्यासाठीं निघून गेला. त्यानें आपल्या मागें त्याचा नातू बली यासच गादीवर बसविलें. एकदां बलीनें आपल्या आजोबांना विचारलें–"एका काळीं राक्षस महा पराक्रमी होते. पण त्यांचा तो पराक्रम कां लुप्त झाला ?"

"त्याला कारण विष्णू !" प्रह्लाद म्हणाला.

"विष्णू इतका पराक्रमी आहे का ? त्याला जिंकण्याची शक्ति आपल्यापैकीं कोणांत नाहीं का ?" बलीनें प्रश्न केला.

"तूं हा प्रश्न केलास, हें देखील त्याला कळलें आहे व तो तुला त्याबद्दल शिक्षा दिल्याशिवाय राहणार नाहीं." प्रह्लाद रागानें म्हणाला व तेंच घडलें.

बली एक मोठा धर्मभीरु चक्रवर्ती होता. तो जें वचन देई तें कधीं मोडत नसे. त्याच्या राणीचें नांव अशना. त्याला रत्नमाला नांवाची एक मुलगी होती व बाण, धृतराष्ट्र, निकुंभ व विभीषण नांवाचीं चार मुलें होतीं.

देवांनीं बलीला शांतिपूर्वक राज्य करूं दिलें नाहीं. म्हणून त्यानें इंद्रलोकावर स्वारी केली. इंद्र घाबरला. त्यानें बृहस्पतीचा सल्ला घेतला. बृहस्पती म्हणाला–"बलीला जिंकणें तुला शक्य नाहीं. तूं या कामीं विष्णूची मदत माग."

बलीनें त्रिलोक जिंकले. देव ब्रह्मदेवाकडे धांवले. ब्रह्मदेव त्यांना घेऊन वैकुंठलोकीं विष्णूकडे गेला. विष्णूनें बलीचें पारिपत्य करण्याचें वचन देऊन देवांना निरोप दिला. त्यानें वामन रूप घेऊन कश्यप व अदितीच्या पोटीं जन्म घेतला. उपनयन संस्काराच्या वेळीं भिक्षावळीसाठीं फिरत फिरत तो बलीकडे आला.

बलीनें त्याला विचारलें—"बोल काय देऊं भिक्षा ?" वामन म्हणाला—"तीन पावलें भूमि !" बलीनें तें कबूल केलें. परंतु शुक्राचार्यांला त्यांत डाव आहे हें कळलें. त्यानें बलीला सावध केलें. म्हणाला—"तीन पावलें भूमि देण्याचें वचन मागें घे !" परंतु बलीनें तें साफ नाकारलें.

बली झारी घेऊन वामनाच्या हातावर उदक सोडणार होता. नेमके त्यावेळीं गुरु शुक्राचार्य किड्याचें रूप घेऊन झारीच्या तोटींत जाऊन बसले. झारींतून पाणी बाहेर येत नाहीं हें पाहून वामनानें एक काडी, तोटी साफ करण्यासाठीं आंत घातली. त्यामुळें शुक्राचार्यांचा एक डोळा फुटला. शुक्राचार्य बाजूला सरकल्यावर पाणी बाहेर आलें व बलीनें संकल्प सोडला. वामनानें तीन पावलें भूमि देण्याचा संकल्प सोडल्या-बरोबर वामनानें विश्वरूप धारण केलें. एक पाऊल ठेवून सर्व भूमि व्यापली व दुसरें पाऊल ठेवून दिगदिगंत व्यापलें. "तिसरें पाऊल कोठें ठेवूं !" असा प्रश्न वामनानें करतांच बलीनें आपलें डोकें पुढें केलें व म्हणाला—"येथें !"

प्रह्लादानें पुढें होऊन विष्णूजवळ प्रार्थना केली कीं हा दिलेलें वचन पाळणारा न्यायी राजा आहे. याला असा दंड देणें बरोबर नाहीं. म्हणून वामनानें बलीचा वध केला नाहीं. त्याला पाताळ लोकांत पाठविलें. तेथलें राज्य त्याला दिलें. त्यानें अशी आज्ञा काढली कीं जो राक्षस बलीच्या आज्ञेचें पालन करणार नाहीं त्याला दंड मिळेल. नंतर विष्णू स्वतः बलीचा द्वार-पालक झाला.

[३]

[बंगाल प्रांतांतील पठाणांचें परिपत्य करण्यासाठीं अकबर बादशाहानें मानसिंहाला मोठें सैन्य देऊन पाठविलें. वर्धमान नगराजवळ त्यानें तळ दिला. त्याचा मुलगा जगतसिंह शत्रूच्या शक्तीची माहिती काढून आणण्यासाठीं मंधारणच्या आसपासच्या प्रदेशांत येऊन पोंचला. तेथें शैलेश्वराच्या देवळांत मंधारणचा किल्लेदार वीरेंद्रसिंह याची मुलगी तिलोत्तमा व तिची दासी विमला दोघी भेटल्या. त्या दोघींचा परिचय त्याला झाला नाहीं. पण तो कोण हें मात्र त्यांना कळलें होतें. तो व तिलोत्तमा यांचें परस्परांवर प्रेम जडलें.

पठाण व मोंगल यांचें युद्ध झाल्यास वीरेंद्राच्या मनांतून पठाणांची बाजू घ्यावी असें होतें. कारण मानसिंहावर त्याचा राग होता. परंतु अभिरामस्वामीनें मोंगलांशीं स्नेह ठेवण्यांत हित आहे असा उपदेश केला. परंतु वीरेंद्रसिंहाला तो सल्ला तितकासा आवडला नाहीं.]

किल्ल्याच्या कोटाला लागूनच दामोदर नद वहात होता. त्या बाजूच्या खिडकींत बसून तिलोत्तमा नदीची गंमत पहात होती. सूर्यास्ताची वेळ होती. नदी-पलीकडे एक तीन मजली हवेली व मोठमोठे वृक्ष दिसत होते.

किल्ल्याच्या आंत वाड्यासमोर पटांगणांत मोर पोपट कोकिळा आदि पक्षी निश्चिंतपणें

श्री बंकिमचंद्र चट्टोपाध्याय

खेळत बोलत उडत होते. उन्हाळ्याचे दिवस असल्यामुळें कडक ऊन पडलें होतें. परंतु नदीवरून गार वारा येत होता. म्हणून ऊष्मा जाणवत नव्हता.

तिलोत्तमा अन्यमनस्कपणें खिडकीसमोर उभी राहून कोठें पहात होती हें तिचें तिलाच ठाऊक होतें कीं नाहीं नकळे. संध्याकाळ झाल्यावर दासी दिवा ठेवून गेली. तिलोत्तमा आपलें मन आवरण्यासाठींच जणुंकाहीं एक पुस्तक घेऊन दिव्याच्या उजेडांत वाचायला बसली. तिनें बाणभट्टाची कादंबरी वाचायला घेतली होती. अभिरामस्वामीजवळ ती संस्कृत शिकली होती. थोड्या वेळानें कादंबरी बाजूला ठेवून तिनें स्वप्नवासवदत्ता नाटक वाचायला सुरवात केली. नंतर तें पुस्तक ठेवून दिलें व गीतगोविंद वाचायला घेतलें. शेवटीं तें देखील ठेवून दिलें व अंथरुणावर पडून विचारांत मग्न झाली.

तिच्या मनांत कोणते विचार चालू होते हें सांगण्याची आवश्यकता नाहीं. जगतसिंह तिच्या दृष्टीसमोर उभा होता.

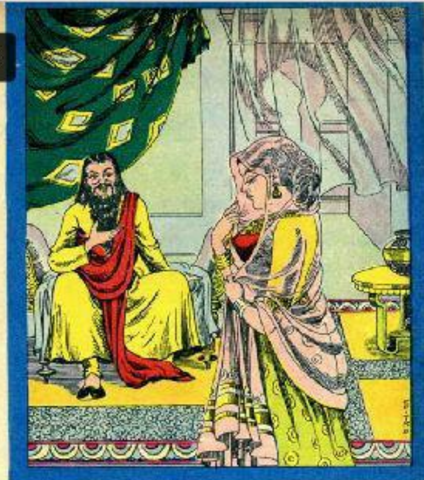
विमला अभिरामस्वामीकडे गेली व तिनें तिलोत्तमेचें जगतसिंहावर प्रेम असल्याचें त्याला सांगितलें. चवदा दिवस होऊन गेले होते. पंधराव्या दिवशीं शैलेश्वराच्या देवालयांत पुन्हां भेटण्याचें ठरलें होतें.

"मग तूं काय करण्याचें ठरविलें आहेस?" अभिरामस्वामीनें तिला विचारलें.

"तुमचा सल्ला याविषयीं मिळेल या अपेक्षेनें मी आलें होतें." विमला म्हणाली.

"माझ्या मतें हें सर्व विसरून जाणेंच हिताचें होईल." अभिरामस्वामी म्हणाला.

विमलाच्या डोळ्यांत दोन टिपें आलीं. ती म्हणाली—"तिलोत्तमेच्या हृदयाचा कांहीं विचार नको का करायला?"

"विमला! पहिल्याच भेटींत ओळखदेख नसतां एवढें प्रेम जडलें का?" अभिरामस्वामीनें विचारलें.

क्षणभर विचार करून ती म्हणाली—"आतां तुमच्याजवळ लपविण्याची काय गरज? गेले चवदा दिवस त्या मुलीचें चित्त कोणत्याहि कामांत नसतें. खाण्यापिण्याची फिकीर नाहीं व अंथरुणावर या कुशीवरून त्या कुशीवर असें रात्रभर चालू असतें. क्षणभर देखील तिचा डोळा लागला असेल तर शपथ. इतका बदल झाला आहे कीं तिला ओळखणें देखील कठिण वाटतें."

अभिरामस्वामी स्मित करून म्हणाला—"तुम्हां बायकांचें हेंच तर चुकतें. कोणाला मन दिलें कीं जगांत दुसरें कांहीं सुचत नाहीं. तिलोत्तमा अजून पोरवय आहे. दुसरीकडे लक्ष गेलें कीं विसरून जाईल हें सर्व!"

विमलाला तें पटलें नाहीं. गेल्या पंधरादिवसांत झालेला फरक तिनें स्वतःच्या डोळ्यांनीं पाहिला होता. अभिरामस्वामी पुढें म्हणाला—"तिलोत्तमेचें मन राखायचें हें खरें आहे. पण वीरेंद्रसिंहाचें मत काय आहे हें देखील पाहिलें पाहिजे.

"त्यांच्या भीतीनेंच मी त्यांच्याजवळ हा प्रश्न काढला नाहीं. मानसिंह व त्यांचें पटत नसलें तरी त्याच्याशीं मैत्रीनें वागण्याचें ठरविलें आहे ना त्यांनीं? मग मानसिंहाच्या मुलाला जांवई करून घेण्यास काय हरकत आहे?" तिलोत्तमेनें विचारलें.

"मानसिंह या संबंधास कबूल होईल, कशावरून?" अभिरामस्वामीनें विचारलें.

"कां नाहीं कबूल होणार? स्वतः युवराज तयार आहेत." विमला म्हणाली.

"पण जगतसिंह वीरेन्द्रसिंहाच्या मुलीशी लग्नाला तयार होईल हें तुला

कशावरून वाटलें ?" अभिरामस्वामीनें विचारलें.

"कुळ, गोत्र, गौरव सर्व दृष्टींनीं दोन्ही वंश एका दर्जाचे आहेत. जयधरसिंहांचे वंशज यदुवंशांतलेच नाहींत का ?" विमलानें विचारलें.

"यदुवंशकुलोद्भवा तिलोत्तमा मोगलांच्या नातेवाइकांच्या घरीं सून म्हणून जाणार वाटतें ?" अभिरामस्वामीनें स्पष्टच विचारलें.

विमलानें पण तितक्याच स्पष्ट शब्दांत विचारलें—"कां होणार नाहीं ? यदुवंशाहून खालच्या दर्जाचा वंश आहे का कोठें ?"

तें ऐकून अभिरामस्वामीचा चेहरा लाल झाला. म्हणाला—"तूं अजून आपल्या फुटक्या अदृष्टाची गोष्ट विसरली नाहींस वाटतें ? दूर हो, माझ्या दृष्टीसमोर उभी राहूं नकोस !"

* * *

जगतसिंह आपल्या वडिलांचा निरोप घेऊन ससैन्य निघाला. त्याचा पराक्रम पाहून पठाणांचे धेत दासळूं लागले.

जगतसिंहानें प्रतिज्ञा केली होती कीं फक्त पांच हजाराच्या सैन्यानिशी जाऊन पन्नास हजारांचा पुढारी कतलखान याला सुवर्णरेखेच्या पलीकडे पिटाळून लावीन. ती प्रतिज्ञा पुरी होण्याची वेळ अजून आली नसली तरी दोन आठवड्यांत त्यानें जें शौर्य आणि साहस दाखविलें त्याचें वर्णन ऐकून मानसिंह म्हणाला—"माझा मुलगा रजपूत जातीची कीर्ति कायम ठेवील यांत शंका उरली नाहीं."

पन्नास हजार पठाणांना तोंड देऊन त्यांना सुवर्णरेखेच्या पलीकडे पिटाळून लावणें पांच हजार रजपुतांना शक्य नाहीं हें जगतसिंहाला कळत होतें. समोरासमोर युद्ध करून स्वतःच्या मृत्यूला बोलावणें पाठविण्याचा मूर्खपणा करावयास तो सिद्ध नव्हता. म्हणून त्यानें गनिमी काव्यानें युद्ध करण्याचें ठरविलें. शत्रूला असावध पाहून छापे मारायचे व शत्रूची धुळदाण उडवायची या पद्धतीनें त्यानें युद्ध चालू ठेवलें. त्याचें सैन्य किती आहे हें त्यानें शत्रूला कळूं दिलें नाहीं. त्याचें सैन्य कोठून केव्हां व कसा हला करील हें शत्रूला कळत नव्हतें. त्यानें आपल्या सैन्याच्या लहान लहान तुकड्या करून त्या जागोजागीं दाट झाडींत, गुहेंत, खड्डयांत जेथें जेथें दबा धरून बसणें शक्य होतें तेथें त्यांना नेमलें. त्याचे हेर

शत्रूच्या गोटांत शिरून शत्रूच्या हालचालींच्या बातम्या पोंचत्या करीत. शत्रूला असावध पाहून एका बाजूनें एक तुकडी छापा मारी व शत्रू सज्ज होऊन उभा राहण्यापूर्वींच दुसऱ्या बाजूनें दुसरी तुकडी हल्ला करी. अशा तऱ्हेनें शत्रूचा धीर खचून जाई व तो पळून जाई.

जगतसिंहाच्या या युद्धाला पठाण तयार नव्हते. असंख्य सैन्य असूनहि त्यांची धुळदाण उडाली सहस्रावधी सैनिक ठार झाले. पठाण सेनापतीनें जगतसिंहाला समोरासमोरच्या युद्धाला खेचण्यासाठीं शिकस्तीचा प्रयत्न केले. पण ते सर्व फोल ठरले. इतके सैन्य कत्तल झालें, इतके सैनिक जखमी झाले, शत्रूनें रसद लुटून नेली सकाळ संध्याकाळ याच बातम्या कतलूखानाच्या कानावर येत होत्या. पठाण जेरीस आले. किल्ल्याबाहेर पाऊल टाकणें देखील त्यांना धोक्याचें वाटूं लागलें. रसद येण्याचा मार्ग बंद झाल्यामुळें उपासमार होण्याची वेळ येऊन ठेवली.

पठाणांना ताळ्यावर आणण्याच्या कामीं मुलानें दाखविलेला पराक्रम पाहून मानसिंहानें त्याचें अभिनंदन करून एक पत्र लिहिलें व आणखी दहा हजारांचें सैन्य कुमक म्हणून पाठवीत आहें असें देखील कळविलें.

जगतसिंहानें उत्तर पाठविलें कीं जास्त सैन्य आल्यास बरेंच होईल. परंतु बरोबर आणलेल्या पांच हजार सैन्याच्या मदतीनें मी आपली कामगिरी पुरी करूं शकेन असें मला वाटत आहे.

अभिरामस्वामीशीं बोलणें ज्या दिवशीं झालें त्याच्या दुसऱ्या दिवशीं संध्याकाळीं विमला आपल्या खोलींत वेणी फणी करीत बसली होती. तीस वर्षांच्या बाईला एवढा नट्टापट्टा कशाला असा प्रश्न साहजिकच मनांत उद्भवतो. परंतु ज्यांच्या मनांत तारुण्य आहे त्यांना वयोमर्यादेची पर्वा करण्याची काय गरज? कांहीं लोक वीस वर्षें वय असतांनाच म्हाताऱ्यासारखा पोक्तपणा दाखवतात. विमला वयानें मोठी असली तरी मनानें तरुणच होती. गुणगुणत होती आणि वेणीफणींत गुंग होती. वेणीफणी आटोपल्यावर तिनें जगतसिंहानें दिलेला मोत्यांचा हार घातला आणि तिलोत्तमेच्या खोलींत गेली.

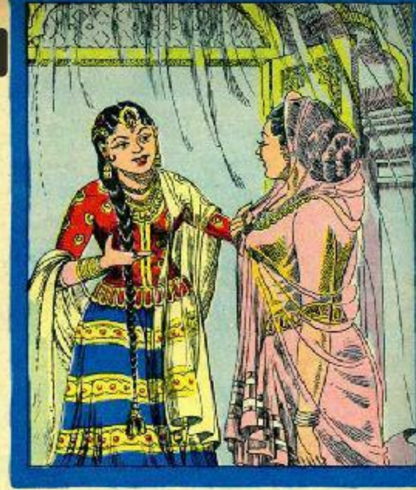
तिलोत्तमेनें चकित होऊन विचारलें– "कोठली तयारी? काय आहे तरी काय? कळूं देशील कीं नाहीं?"

"दूर जायचें आहे!" विमला म्हणाली.

"थट्टा सोडून सांग ना कोठें निघालीस तें!" तिलोत्तमेनें लडिवाळपणें विचारलें.

विमला तिचा हात धरून तिला खिडकीजवळ घेऊन गेली व तिच्या कानांत म्हणाली–"शैलेश्वराच्या देवळांत! तेथें एका रजपूत तरुणाला भेटायचें आहे."

तें ऐकून तिलोत्तमेच्या चेहरा लज्जावनत झाला. स्मित करून व मान खालीं करून ती उभी राहाली. तिचीं बोटें पदरांत गुरफटलेलीं दिसलीं.

"मी अभिरामस्वामींना सर्व सांगितलें. जगतसिंहाशीं तुझा विवाह अशक्य असें त्यांचें मत आहे. तुझ्या वडिलांना ही गोष्ट मुळींच खपणार नाहीं, म्हणे. तूं असावधपणें त्यांच्याजवळ याविषयीं कांहीं बोललीस तर सर्व फिसकटेल, एवढें लक्षांत ठेव!" विमलानें तिला सावध केलें.

तिलोत्तमा पुसट आवाजांत विचारूं लागली–"पण कां? त्यांना कां खपणार नाहीं?"

"म्हणे कां? आतां काय सांगूं? हें पहा, मी वचन दिल्याप्रमाणें देवळांत

जगतसिंहाला भेटणार आहें, व तूं कोण हें पण सांगणार आहें. पण एवढ्यानें भागेलसें वाटत नाहीं. मला जें कांहीं सांगावयाचें आहे तें मी सांगेनच. पुढें त्याची मर्जी. तुझ्यावर त्याचें खरें प्रेम असेल तर...."

विमलाच्या तोंडावर मधेंच हात ठेवीत तिलोत्तमा म्हणाली—"पुरें झालें ग! मला बाई लाज वाटते हें सर्व बोलायला. तुला जायचें असेल तर जा. माझी ना नाहीं. परंतु माझ्याविषयीं बोलण्याची गरजच काय मी म्हणतें."

"अस्सं!! मग या पोरवयांत प्रेमसागरांत बुड्या मारण्याची काय गरज होती ग?" विमलानें खवचटपणें विचारलें.

"जा ग! मला नाहीं बोलायचें तुझ्याशीं!" तिलोत्तमा म्हणाली.

"बरें तर मी नाहीं जात!" विमला स्मित करून म्हणाली व तिलोत्तमेच्या तोंडावर काय फरक पडतो हें पाहूं लागली.

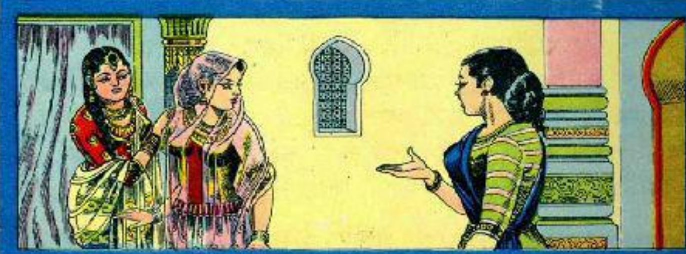
तिलोत्तमा अगदीं पराभव झाल्यासारखी म्हणाली—"बरें बाई जा!"

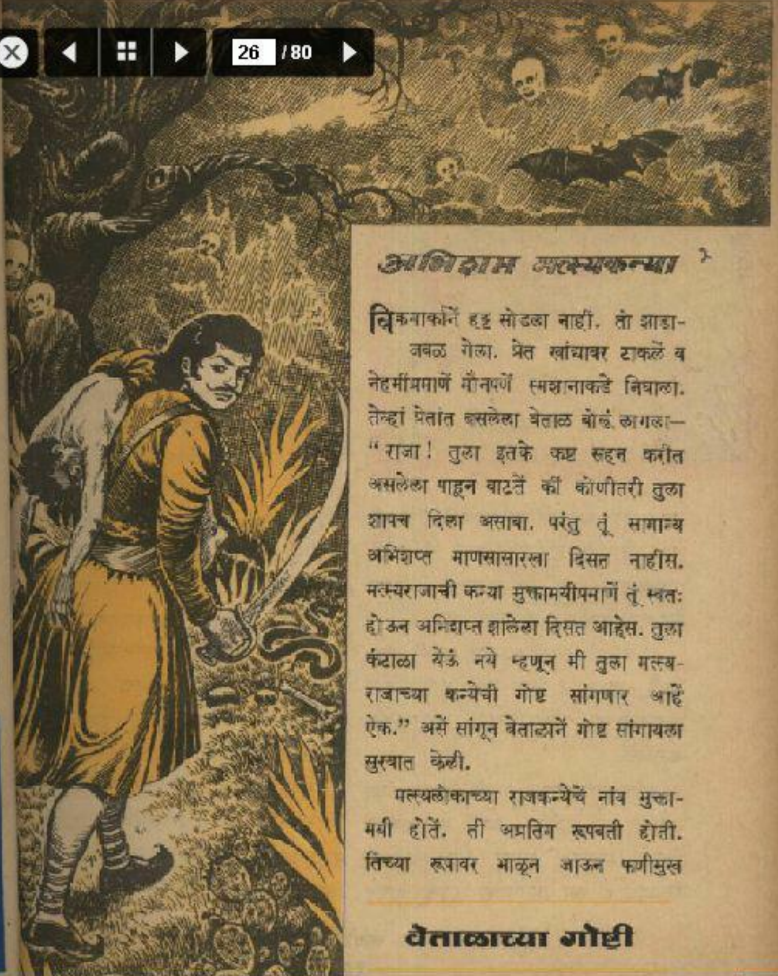
विमला स्मित करून म्हणाली—"तर मग जाऊं म्हणतेस. पण पहा, मी येईपर्यंत झोपतां कामा नये!"

तिलोत्तमा जोरानें हंसली, जणुंकांहीं म्हणत होती झोंप येईल तर ना झोंपणार. विमलानें मातृस्नेहानें तिला पोटाशीं ओढून धरलें. नकळत दोन टिपें तिच्या डोळ्यांत आलीं.

विमला तिलोत्तमेच्या खोलींतून बाहेर पाऊल टाकणार तेवढ्यांत अस्मानीनें येऊन निरोप सांगितला—"महाराजांनीं बोलाविलें आहें."

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

अभिशप्त मत्स्यकन्या

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर टाकलें व नेहमींप्रमाणें मौनपणें स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत असलेला वेताळ बोलूं लागला—"राजा! तुला इतके कष्ट सहन करीत असलेला पाहून वाटतें कीं कोणीतरी तुला शापच दिला असावा. परंतु तूं सामान्य अभिशप्त माणसासारखा दिसत नाहीस. मत्स्यराजाची कन्या मुक्तामयीप्रमाणें तूं स्वतः होऊन अभिशप्त झालेला दिसत आहेस. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी तुला मत्स्यराजाच्या कन्येची गोष्ट सांगणार आहें ऐक." असें सांगून वेताळानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

मत्स्यलोकाच्या राजकन्येचें नांव मुक्तामयी होतें. ती अप्रतिम रूपवती होती. तिच्या रूपावर भाळून जाऊन फणीमुख

वेताळाच्या गोष्टी

नामक एका नागजातीच्या तरुणानें तिच्याशीं लग्न करण्याचें ठरविलें. परंतु तो स्वतः मात्र कुरूपच होता. म्हणून मुक्तामयी त्याला भेटावला देखील तयार झाली नाहीं.

"आमची मुलगी तुझ्याशीं लग्नास तयार नाहीं. म्हणून तूं तिची आशा सोडून दे." मुक्तामयीच्या आईवडिलांनीं फणीमुखला कळविलें.

परंतु फणीमुखच्या मनाचें समाधान त्या उत्तरानें कसें होणार? त्यानें मुक्तामयीचा विचार मनांतून काढून टाकण्याऐवजीं तिच्याशींच लग्न करण्याचा हट्टच मनांत धरला. त्यानें मुक्तामयीचें अपहरण करण्याचें आपल्या मनांत ठरविलें. परंतु त्या प्रयत्नांत त्याला यश मिळालें नाहीं. याशिवाय सर्व जलचर सृष्टींतल्या रहिवाश्यांना त्याचा तो दुष्ट हेतु कळला. त्या दिवसापासून फणीमुखाला मत्स्यलोकांत निश्चिंतपणें राहाणें दुरापास्त झालें. तो चंपा सरोवरांतून भूमीवर आला व सरोवराजवळ एक बिवर खणून त्या बिळांत राहूं लागला.

फणीमुख मत्स्यलोक सोडून निघून गेल्यावर मुक्तामयी निर्धास्तपणें हिंडूं फिरूं लागली. कारण तिला धास्ती वाटे कीं केव्हां व कोठून फणीमुख येतो, कोण जाणे? परंतु तेव्हांपासून ती मोकळेपणानें हिंडूं फिरूं लागली.

एकदां ती चंपा सरोवराच्या मार्गानें भूलोकांत आली व चंपा वनांत निघून गेली. त्यापूर्वी तिनें कधीं भूलोक पाहिलाच नव्हता. म्हणून चंपा वनांतील दृश्य तिला फार मनोरम्य वाटलें.

मुक्तामयी हीं दृश्यें पहात निश्चिंतपणें हिंडत असतां फणीमुख अचानक बिळांतून बाहेर आला व तिच्यासमोर येऊन उभा राहून तिला म्हणाला—"माझ्याच शोधार्थ आली

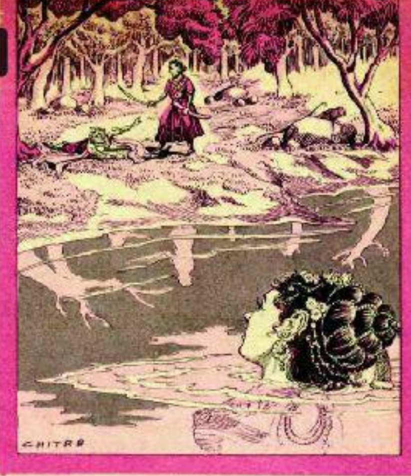
आहेस वाटतें? ये, माझ्याशीं लग्न कर आणि सुखानें येथेंच राहा."

फणीमुखाला पाहतांच मुक्तामयी मोठ्यानें किंचाळली व ती चंपा सरोवरांत उडी मारणार, पण इतक्यांत फणीमुखानें तिला सरोवराकडे जाऊं दिलें नाहीं. मुक्तामयी घाबरून गेली होती. तिचें सर्व अंग थरथर कांपत होतें व ती सारखी पळत होती.

तिची ती किंकाळी ऐकून त्या देशाचा युवराज जगंधर तिकडे धांवत आला. त्यानें धांवत असलेल्या रूपवती मुक्तामयीला व तिचा पाठलाग करीत असलेल्या फणीमुखाला पाहिलें. तो आला होता शिकारीसाठीं. परंतु जनावरांच्या शिकारी ऐवजीं त्याला हें दृश्य पहावयास मिळालें.

मुक्तामयी धांवत धांवत तो उभा होता तेथें आली व म्हणाली—"हा दुष्ट माझा पाठलाग करीत आला आहे. याला ठार करून माझें रक्षण कर."

जगंधर शूर व साहसी होता. त्यानें फणीमुखाच्या डोक्यावर वार केला. दोघांचें द्वंद्व चालू असतां इकडे मुक्तामयीनें सरोवरांत उडी मारली व पाण्यावर डोकें काढून द्वंद्व पाहूं लागली.

जगंधरचा वार मर्मी बसला होता. प्राणत्याग करण्यापूर्वी फणीमुख म्हणाला—"मी इतक्या विनवण्या केल्या तरी तूं माझ्याशीं लग्न करण्यास तयार झाली नाहींस. उलट माझ्या आत्माभिमानास डिवचण्यासाठीं स्वतः होऊन मी तोंड लपवून बसलों होतों तेथवर आलीस. याहि पुढें तूं या युवराजाकरवीं मला ठार करविलेंस. या युवराजासाठीं म्हणून जर यदाकदाचित तूं या भूमीवर पाऊल टाकलेंस तर तूं एक दगड होऊन जाशील." असा शाप देऊन फणीमुखानें प्राण सोडला.

तें ऐकून मुक्तामयीनें सरोवरांत बुडी मारली व सरळ मत्स्यदेशांत निघून गेली.

जगंधरला हें सर्व कळलें नाहीं. कारण फणीमुखाला ठार केलें त्यावेळीं त्याचे अनुयायी त्याचा शोध काढीत आले. त्याची तलवार रक्तानें माखलेली पाहून त्यांना वाटलें कीं युवराजाला लागलें असावें.

"मला नाहीं लागलें कोठें. पण तो नागदेव कोठें निसटून गेला हें जाऊन पाहिलें पाहिजे. तो जिवंत असेल असें नाहीं वाटत मला." तो म्हणाला.

तोंपर्यंत फणीमुख मेला होता. नंतर जगंधर ज्या तरुणीचें त्यानें रक्षण केलें होतें ती कोठें आहे हें पाहूं लागला. परंतु ती त्याला कोठें दिसली नाहीं. त्यानें सरोवराजवळ जाऊन पाहिलें तेव्हां त्याला मुक्तामयी फक्त एकदांच वीज चमकावी तशी दिसली व नंतर अदृश्य झाली.

युवराजाच्या अनुयायांना तो कोणाच्या शोधार्थ फिरत आहे हें कळलें नाहीं. त्यांपैकीं एकानें देखील मुक्तामयीला पाहिलें नव्हतें. जगंधरला तिच्याविषयीं कोणाजवळ कांहीं बोलावेसें पण वाटलें नाहीं. हताश होऊन तो त्यांच्या बरोबर घरीं परतला.

जगंधर घरीं आला खरा, परंतु त्याचें चित्त चंपा सरोवराच्या काठींच होतें. मुक्तामयीचें रूप सतत त्याच्या हृदयांत वसत होतें. ते दोन तीन दिवस तीन युगांसारखे वाटले त्याला. तिच्या विरह दुःखानें त्याला आपल्या जीविताचाच वीट आला.

एकदां तो कोणालाहि कांहीं कळविल्याशिवाय चंपावनांत गेला आणि चंपा सरोवराच्या काठींच या आशेनें हिंडत राहिला कीं कदाचित मुक्तामयीशीं भेट होईल. तेव्हां त्याला सरोवराच्या काठीं एक मणि दिसला. तो मणि फणीमुखाच्या डोक्यांतला होता. तो उचलून घेतल्याबरोबर त्याच्या मनांतून पाण्याचें भय नाहींसें झालें. त्यानें चंपा सरोवरांत उडी टाकली. जणुं कांहीं पाणी स्वतःच त्याला वाट दाखवीत होतें. तो निर्विघ्नपणें मत्स्यलोकांत जाऊन पोंचला.

तिकडे जगंधराच्या मनासारखीच मुक्तामयीच्या मनाची स्थिति झाली होती. जगंधरनें तिचें रक्षण केलें त्या वेळेपासून तिचें मन त्याच्यावर बसलें होतें. फणीमुखानें शाप दिला नसता तर कदाचित ती पाण्या-

बाहेर येऊन जगंधरला भेटली देखील असती व त्याच्याशीं लग्न करून घेऊन त्याच्याबरोबर राहूं लागली असती. परंतु तें शक्य नव्हतें व जगंधरला मत्स्यलोकांत प्रवेश मिळणें अशक्य होतें. म्हणून मनांतल्या मनांत ती झुरत राहिली.

कोणी मानवजातीचा तरुण मत्स्यलोकांत आला असल्याचें वर्तमान कळतांच ती धांवत धांवत त्याला भेटण्यासाठीं आली. जगंधरला पाहून तिला वाटलें कीं देवानेंच तिचें गाऱ्हाणें ऐकून तिचें जगंधरशीं मीलन घडवून आणलें. ती आपल्या महालांत त्याला बोलावून घेऊन गेली.

नतर मुक्तामयीनें आपल्या आईवडिलांना आपल्या मनांतली इच्छा कळविली. त्यांनीं मुक्तामयीच्या इच्छेप्रमाणें जगंधराशीं तिचें लग्न करून दिलें व भूलोकांत आपल्या मुलीला पाठवण्याची तयारी करूं लागले. परंतु आश्चर्य म्हणजे स्वतः मुक्तामयीच त्या गोष्टीस तयार झाली नाहीं.

तें ऐकून जगंधर तिला म्हणाला—"मला भूलोकांत तुझ्याहून जास्त प्रिय असें काय आहे? मी भूलोक सोडून येथेंच तुझ्या संगतींत रहावयास तयार आहें."

जगंधर पांच वर्षें मत्स्यलोकांत सुखानें राहाला. त्यांना एक मुलगा व एक मुलगी झाली. पांच वर्षें आनंदांत केव्हां निघून गेलीं, कळलें देखील नाहीं. एकदां स्वदेशीं जाऊन आईवडिलांना भेटून यावें असें साहजिकच जगंधरला वाटलें व मुक्तामयीच्या अनुमतीनें तो त्या मण्याच्या सहाय्यानें स्वदेशीं आला.

परंतु तिकडे स्वदेशीं जगंधर निघून गेल्यापासून त्याचे आईवडील काळजींत पडले. तो कोठें गेला हें कोणालाच कांहीं माहीत नव्हतें. पुष्कळ शोध केला पण त्यांचा थांगपत्ता लागला नाहीं. पुत्रविरहानें

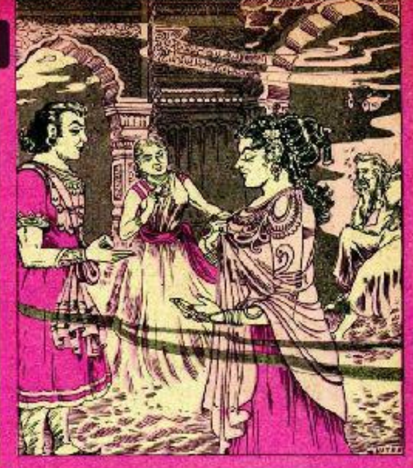
बापानें अंथरूण धरलें. अनेक वैद्य आले व त्यांनीं नानाप्रकारचें औषध पाणी करून पाहिलें. पण गुण पडला नाहीं. म्हाताऱ्याचा अंतकाळ जवळ येऊन ठेपला. गादीला कोणी वारस नाहीं.

सुदैवानें त्या परिस्थितींत जगंधर परत आलेला पाहून सर्वांस परमानंद झाला. मुलाला पाहून बापाला पुनर्जन्मच मिळाला. मुलाकडून घडलेला सर्व वृत्तांत ऐकून म्हातारा म्हणाला—"आतां जें झालें तें झालें. सर्व विसरून जा. तूं भूलोकांत राहून राज्य करणार तेव्हां मानवजातींतच लग्न करून घेऊन राज्य करावें. पुढें प्रजेचा भार तुझ्या शिरावरच येऊन पडणार. माझ्या मनःशांती-करितां तरी तूं हें करावें."

परंतु जगंधर बापाला म्हणाला—"या आयुष्यांत मी एक पत्नीव्रत घेऊनच राहणार. मुक्तामयीच माझी पत्नी! मी इतर कोणत्याहि स्त्रीशीं विवाहास तयार नाहीं."

"तर मग तिलाच घेऊन ये आणि राज्यभार सांभाळ." वृद्ध राजा म्हणाला.

जगंधरनें विचार केला कीं मुक्तामयी त्याची मनःस्थिति ओळखून भूलोकांत येऊन राहायला तयार होईल. तो मत्स्यलोकांत

गेला व सर्व वृत्त सांगून भूलोकांत चलायला त्यानें मुक्तामयीजवळ विनंति केली. मुक्तामयी सर्व ऐकून म्हणाली—"तर मग वडिलांच्या इच्छेप्रमाणें एका मानव स्त्रीशीं विवाह करून राज्य करण्यास काय हरकत आहे?"

"ती गोष्ट अशक्य! तुझ्याशिवाय आतां माझें प्रेम कोणावर बसणार? दुसरें लग्न करण्याचा विचारच माझ्या मनांत येत नाहीं. पण भूलोकांत यायला तुला काय हरकत आहे?" जगंधरनें तिला विचारलें. मुक्ता-मयीच्या आईवडिलांनीं देखील जगंधरचेंच अनुमोदन केलें.

"बरें तर चला!" असें म्हणत मुक्तामयी आपल्या प्रियकराबरोबर भूलोकीं जायला निघाली. चंपा सरोवराच्या काठावर पाय ठेवतांच फणीमुखानें दिलेल्या शापामुळें ती प्रस्तर-मूर्ति होऊन गेली.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला— "राजा! मला हें कळत नाहीं कीं माहीत असून मुक्तामयी शापाला कां बळी पडली? शापाची गोष्ट तिनें जगंधरला सांगितली असती तर त्यानें तेथवर स्थिति आणून दिली नसती? याचें उत्तर माहीत असून दिलें नाहींस तर तुला परिणाम माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायावर लोळूं लागतील."

"दोन कारणें आहेत याला. जगंधरचें प्रेम तिला सर्वोपरि वाटत होतें. कारण तो दुसऱ्या लग्नास तयार झाला नाहीं. तिनें आपल्या शापाची गोष्ट सांगितली असती तर जगंधर आपलें राज्य सोडून मत्स्य-लोकांतच कायमचा राहूं लागला असता. बायकोच्या प्रेमासाठीं पतीनें कर्तव्यच्युत व्हावें ही गोष्ट कोणत्या पतिव्रतेला आवडेल? म्हणून या संकटांतून तोड म्हणून शापाला बळी जाणें हाच एक उपाय तिला दिसला. दुसरें कारण असें कीं तिला पतिप्रेम मिळालें होतें व दोन मुलें पण झालीं होतीं. त्या नंतर हजार वर्षें जरी ती पतीबरोबर राहाली असती तर निराळें सुख काय लाभलें असतें?"

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर अदृश्य झाला व पुन्हां झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला.

(कल्पित)

पापमुक्ति

सत्ययुगांत पृथ्वीवर सर्वत्र अरण्यें होतीं. त्यांत ऋषी व मुनी रहात. दस्यु राक्षस पण रहात. एक विदस्यु नांवाचा एक दस्यु रानांत रहात असे. येणाऱ्या जाणाऱ्यांना लुटून स्वतःचा उदरनिर्वाह करणें हा एकच धंदा तो करीत असे. ऋषी मुनींकडे काय असणार? म्हणून त्यांना त्याचा कधीं त्रास झाला नाहीं.

सुमनाक नांवाचे एक मुनि होते. त्यांनीं इंद्राचें स्तवन करून अनेक ऋचा लिहिल्या. इंद्राचें स्तोत्र फक्त सुमनाकच आपल्या ऋचांत करीत असे. म्हणून इंद्राची त्याच्या-वर फार कृपा असे. इंद्र वर्षांतून एकदां सुमनाक मुनींच्या दर्शनास येत असे.

इंद्रानें एकदां सुमनाक मुनींना वर द्यायचें ठरवून म्हटलें—"मुनिवर! काय वाटेल तो वर मागून घ्यावा!" पण सुमनाकनें स्वतःसाठीं कांहीं एक न मागतां हा वर मागितला कीं देवा, तूं माझ्या हितासाठींच वर मागायला सांगत आहेस तर एक वर दे. सर्व जग सुखी व्हावें.

सुमनाकनें मागितलेल्या वरामुळें त्याच्या-विषयीं इंद्राच्या मनांत आदरभाव जास्तच वाढला. आतां तो दरवर्षी दोनदां सुमनाकाच्या भेटीला येऊं लागला व सुमनाक नवीन ऋचा रचून त्याचें स्तवन करूं लागला.

सुमनाक एका जागीं आश्रम बांधून रहात नसे. तो इंद्राचें स्तवन करीत ऋचा म्हणत गांवोगांवीं हिंडत असे.

एकदां इंद्र सुमनाकला भेटायला आला तेव्हां त्याचा आदर करण्याच्या हेतूनें

सौ. शामला सरदेसाई

बरोबर एक किरीट व रत्नहार घेऊन आला. इंद्राच्या आग्रहानें सुमनाकनें तो किरीट व रत्नहार घातले. परंतु त्यामुळें त्याच्यावर एक प्राणांतिक संकट ओढवलें.

एकदां सुमनाक विदस्यु ज्या रानांत रहात असे त्या रानांत आला. त्याच्याजवळ किरीट व रत्नहार पाहून विदस्यूला त्यांचा मोह आवरला नाहीं व त्यानें सुमनाककडून ते हिसकावून घेण्याचा यत्न केला. इंद्रानें दिलेलें पारितोषिक तें, सुमनाक गप्प कसा बसणार ? त्यानें प्रतिकार केला. म्हणून विदस्यूनें त्याला ठार करून बळजबरीनें दोन्ही वस्तू त्याच्याकडून घेतल्या. परंतु मरतेवेळीं सुमनाक विदस्यूला म्हणाला—"माझा वध केल्याचें पाप तुला लागलें आहे. पण तूं खरें बोललास तर तुझें हें पाप धुवून निघेल व तुला पापमुक्ति लाभेल."

शाप देण्याऐवजीं ऋषीनें पापमुक्तीचा तो आशीर्वाद दिलेला ऐकून विदस्यूला आश्चर्य वाटलें. त्यानें विचार केला, हा मुनि कोणीतरी विक्षिप्तच दिसतो आहे. एक तर ऋषी किरीट किंवा रत्नहार घालीत नाहींत. हा दोन्ही घालतो. त्यांसाठीं मी याचा वध केला तर त्याबद्दल राग करण्या ऐवजीं त्यानें मलाच सत्य-वचन पालन करण्याचा उपदेश केला व त्यामुळें पापमुक्ति लाभेल असें देखील सांगून गेला."

सुमनाककडून मिळविलेला किरीट व रत्नहार घालून विदस्यु रानांत हिंडूं लागला.

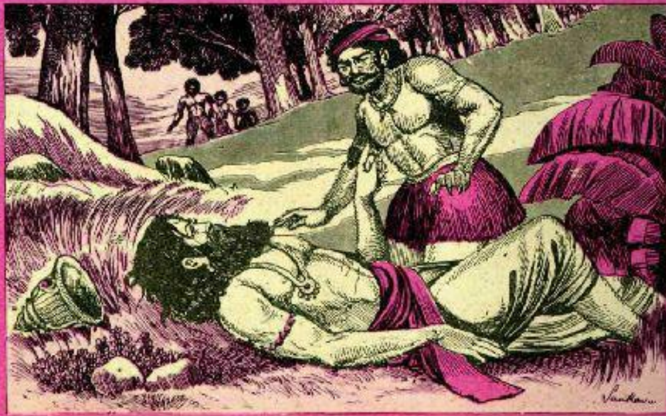
पुढें कांहीं दिवसांनीं सुमनाकचा आवाज ऐकूं न आल्यामुळें इंद्र त्याच्या शोधार्थ निघाला. त्याला विदस्यु भेटला. त्याच्याजवळ तो किरीट व रत्नहार इंद्राला दिसले. त्यानें विदस्यूला विचारलें—"तुला हा किरीट व रत्नहार कोठून मिळाले ?"

विदस्यु म्हणाला—"तूं मला भ्याल्या-शिवाय असा प्रश्न विचारीत आहेस यावरून तूं इहलोकांतला दिसत नाहींस."

इंद्रानें स्वतःचा परिचय दिला व म्हणाला—"मी आपला भक्त सुमनाक मुनि यांच्या शोधार्थ हिंडत आहें. त्यांना मी हे किरीट व रत्नहार दिले होते."

"माझें नांव विदस्यु आहे. मी तुझ्या त्या भक्ताला ठार करून त्याच्याकडून हे बळजबरीनें घेतले आहेत." विदस्यु म्हणाला.

इंद्राला राग येण्याऐवजीं आश्चर्य वाटलें. इंद्र विदस्यूला म्हणाला—"मी कोण हें व

मुनि माझे भक्त होते हें माहीत असून देखील तूं साहस करून खरें बोललास या बद्दल मला आश्चर्य वाटत आहे."

"त्याचें कारण सुमनाक मुनीच! प्राण सोडतांना त्यांनीं मला उपदेश दिला होता कीं नेहमीं खरें बोलत जा. खरें बोलण्याची मला संवय नाहीं उलट खोटें बोलण्याचा धंदाच मी करीत आलों. मी कित्येक खून केले दरवडेखोरी केली. परंतु तुझ्या भक्तानें मला उपदेश केला तेव्हांपासून मी सत्यवचन पालन करीत आहें. आतां खोटें बोलण्यांत मितरेपणा आहे असें मला वाटतें."

तें ऐकून इंद्र रडूं लागला. तें पाहून विदस्यूनें चकित होऊन विचारलें—"इंद्रा! तुला रडायला काय झालें?"

"माझा भक्त व मित्र सुमनाक याचा वध तूं केला नसून तो माझ्याच हातून घडला. तूं एक निमित्त मात्र झालास. मी किरीट व रत्नहार देऊन ते घालण्याचा आग्रह केला नसता तर मुनींचा वध करण्याची दुर्बुद्धि तुला झाली नसती. तुझें सत्यवचन ऐकून मला आनंद झाला. काय वाटेल तो वर माग!" इंद्र म्हणाला.

"त्या मुनीनें खरें बोलण्यास सांगितलें म्हणून मी खरें बोलत आलों. पापमुक्ति मिळावी अशी इच्छा माझ्या मनांत केव्हांहि उद्भवली नाहीं. आतां तूं वर देणारच असशील तर माझ्या वंशांत एक ब्रह्मज्ञानी जन्मास यावा असा वर दे!" विदस्यूनें वर मागितला.

इंद्र "तथास्तु!" म्हणाला.

विदस्यूच्या वंशांत कठ नांवाचा एक ब्रह्मज्ञानी जन्मास आला व त्यानें आपल्या वंशाचें नांव उजागर केलें.

मित्राबरोबर पैज

एका गांवीं गुणाकर व धनाकर नांवाचे दोन मित्र रहात असत. गुणाकर स्वभावानें अगदीं भोळा होता तर धनाकर वस्ताद. गुणाकरला वडिलोपार्जित जमीन-जमुला, राहातें घर व कांहीं संपत्ति मिळाली होती. त्यावर त्याचा संसार सुखानें चाले.

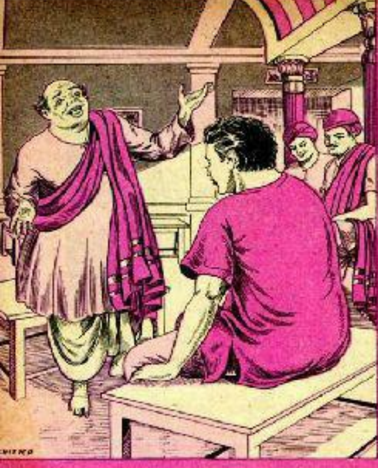
धनाकर व्यवहारकुशल होता. गोड बोलून स्वतःचें काम करून घेणें त्याला छान साधत असे. कोणाकडून पैसे काढून घ्यायचे तर ते देखील देणाऱ्याच्या मनाला दुखवल्याशिवाय कसे घ्यावे हें त्याला चांगलें माहीत होते.

धनाकर आपल्या मित्रमंडळींसह गुणाकरच्या घरीं येऊन बसे. गप्पागप्पांत ते पैज लावीत व कोणी जिंकला कीं हारणारा पैज लावलेली वस्तु देई. कधीं कोडीं सोडवणें. कधीं व्यवहारांतले प्रश्न करणें अशाच गोष्टींसाठीं ते पैज लावीत.

गुणाकर स्वभावानें जितका भोळा होता तितकीच त्याची बायको व्यवहारांत हुशार होती. तिनें पुष्कळदां नवऱ्याला सांगून पाहिलें कीं या मित्राच्या नादीं लागूं नका. केव्हां गोत्यांत सांपडवील सांगतां येत नाहीं. पण गुणाकरचा दरवाजा धनाकर व त्याच्या मित्रमंडळीस नेहमीं उघडाच असे.

एकदां धनाकरनें गुणाकरला फसविण्याचा घाट घातला. चार मित्र हजर असतां तो गुणाकरला म्हणाला—"मित्रा! आपण लहान मुलांसारख्या रोज पैजा मारतो. पण आज आपण समजूतदार मोठ्या माणसासारखी एक पैज लावूं या. मी तुला एक प्रश्न करतों. तूं त्याचें बरोबर

श्री. शा. वा. बोराळे

उत्तर दिलेंस तर मी आपलें घरदार व सर्व संपत्ति तुझ्या नांवीं लिहून देतों. तूं उत्तर दिले नाहींस तर तुला आपलें सर्वस्व लिहून द्यावे लागेल."

पण मित्र म्हणाले—"हें बघ धनाकर! प्रत्येक वेळीं तूंच प्रश्न करणारा कोण रे? गुणाकर देखील एक प्रश्न करील तुला!"

धनाकर म्हणाला—"कबूल! मी प्रश्न केल्यानंतर त्यानें उत्तर द्यावें. कोण जिंकला हें ठरेल व त्यानंतर त्यानें पाहिजे तो प्रश्न करावा. मी त्याला कबूल आहें. मी हारलों तर आपलें घरदार त्याच्या नांवीं लिहून द्यायला तयार आहें."

ती गोष्ट त्याला सरळ व सोपी वाटली व तो ती पैज लावायला तयार झाला.

धनाकरनें ठरल्याप्रमाणें प्रथम प्रश्न केला—"भाताच्या शेतीला नांगर खोल चालवला पाहिजे कीं वरवर!"

गुणाकरला व्यवहारज्ञान मुळींच नव्हतें. त्यानें अंदाजानें उत्तर दिलें—"नांगर खोल चालवला पाहिजे."

"चूक! उसाच्या लागवडीसाठीं खोल खणावें लागतें. भाताच्या शेतीला खोल नांगरण्याची गरज नसते!" धनाकर म्हणाला.

त्याचे मित्र देखील म्हणाले कीं गुणाकरचें उत्तर चूक आहे. ते म्हणाले—"तूं आपलें घरदार धनाकरला वचन दिल्याप्रमाणें दिलें पाहिजेस. पण तुला सुद्धां प्रश्न करण्याचा अधिकार आहे. तूं प्रश्न विचार!"

गुणाकरनें विचारलें—"खायचीं पानें झाडाला लागतात कीं वेलाला?"

धनाकरनें बरोबर उत्तर माहीत असून चेष्टेनें उत्तर दिलें—"झाडाला!"

"चूक! झाडाला नाहीं वेलाला लागतात!" गुणाकर ओरडला.

"धनाकर हारला!" सर्व मित्र म्हणाले. नंतर ते धनाकरला म्हणाले—"पहिली पैज तूं जिंकलास म्हणून गुणाकराचें घरदार व संपत्ति तुला मिळेल. पण गुणाकर दुसरी पैज जिंकला म्हणून तुझें घरदार व संपत्ति त्याची झाली. दोघे आपापल्या घरादारांची अदलाबदल करा."

गुणाकरनें ती गोष्ट घरांत जाऊन बायकोला सांगितली. ती म्हणाली—"ही काय पैज झाली? तुम्ही त्यांना जाऊन सांगा, मला हें सर्व कबूल नाहीं. हा अन्याय आहे."

गुणाकरनें बाहेर येऊन बायको संपत्तीची अदलाबदल करण्यास कबूल नसल्याचें सांगितलें.

धनाकर व त्याचे मित्र म्हणाले—"हें पहा गुणाकर! तूं वचन दिल्याप्रमाणें निमूटपणें आपलें घरदार धनाकरच्या स्वाधीन केलें नाहींस तर धनाकरला न्यायालयांत जाऊनच निवाडा घ्यावा लागेल."

शेवटीं भांडण विकोपास गेलें व धनाकरनें न्यायाधिशाकडे फिर्याद दाखल केली. दोघे न्यायालयांत हजर झाले. साक्षीपुरावा ऐकून

न्यायाधिशानें धनाकरला विचारलें—"तूं आपली फिर्याद परत घेतोस कीं तुला निवाडा ऐकावयाचा आहे!"

"मला निवाडा ऐकावयाचा आहे." धनाकर ऐटींत म्हणाला. न्यायाधिशानें गुणाकरची पण जबानी घेतली. त्यानें खरें खरें तें सर्व सांगितलें व तें सर्व बरोबर असल्याचें धनाकर व त्याच्या साक्षीदारांनीं कबूल केलें.

तेव्हां न्यायाधीश म्हणाला—"तूं आपली पैज पहिल्या खेपेस हारलास म्हणून तुला आपलें सर्व घरदार धनाकरच्या नांवीं लिहून

दिले पाहिजेस." असें सांगून न्यायाधिशानें त्याच्यासमोर कोर्टाचा कागद ठेवला. गुणाकरनें निरुपाय होऊन सर्व घरदार धनाकरच्या नांवीं लिहून दिलें. न्यायाधीश तो कागद धनाकरच्या हातीं देत म्हणाला– "पहा बरोबर आहे ना?" त्यानें होकार दिल्यावर न्यायाधीश म्हणाला–"तूं दुसरी पैज हारलास म्हणून आतां तूं आपला सर्व मालमत्ता गुणाकरच्या नांवीं लिहून दे!"

"मी तो कागद लिहून ठेवला आहे. कोर्टानें पहावा!" धनाकरनें असें सांगून खिशांतून एक कागद काढून कोर्टासमोर ठेवला.

न्यायाधीश तो वाचून म्हणाला–"हें पहा, तूं यांत फक्त आपलें घरदार व संपत्ति लिहून दिली आहेस?"

"होय! माझ्याकडे जें कांहीं होतें तें सर्व मी लिहून दिलें आहे!" धनाकर म्हणाला.

न्यायाधीश म्हणाला–"गुणाकराशीं लावलेल्या दुसऱ्या पैजेच्या वेळीं तूं गुणाकराच्या संपत्तीचा देखील मालक झाला होतास. तुझ्या संपत्तीबरोबर गुणाकराच्या संपत्तीची मालकी पण तुला मिळालेली होती. तेव्हां आपल्या कागदावर तूं स्वतःच्या जुन्या संपत्तीबरोबर गुणाकराकडून तुला मिळालेल्या सर्व संपत्तीचा देखील उल्लेख केला पाहिजेस. मी तुला विचारलें होतें कीं तूं फिर्याद परत घेणार कीं निवाडा पाहिजे! तूं निवाडा मागितलास. आतां तुला यांतून सुटका नाहीं. तुला आपलें सर्वस्व गुणाकराच्या नांवीं लिहून दिलेंच पाहिजे."

धनाकरला चांगलीच अद्दल घडली. तो स्वतःची सर्व संपत्ति घालवून बसला व त्यानें स्वतःचें जगहंसें करून घेतलें. त्यामुळें त्याला पर गांवीं जाऊन रहावें लागलें.

दोन मुली

सौराष्ट्र देशांत एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असे. त्याचें भाग्य उफराटें होतें. तो आपलें सर्वस्व घालवून बसला. म्हातारपणीं दारिद्र्यांत दिवस कंठायचें त्याच्या नशिबीं लिहिलें होतें. एक म्हातारपण व त्यांत गरिबी. त्याला एकुलती एक नात होती. बारा वर्षें वय असेल तिचें. स्वतःचा व तिचा उदरनिर्वाह कसा चालावा हीच काळजी म्हाताऱ्याला होती. नातीचें नांव सौदामिनी होतें. तो नातीला बरोबर घेऊन एका झोंपडींत जाऊन राहूं लागला. दोघांचीं पोटें कशीतरी भरत होतीं.

हळू हळू म्हाताऱ्याला वाटूं लागलें कीं त्याच्या एकट्याच्या मिळकतीवर दोघांचीं पोटें भरणें अशक्य आहे. म्हणून म्हाताऱ्यानें एका श्रीमंताच्या घरीं सौदामिनीला कामाला लावून दिलें. त्या श्रीमंत गृहस्थाचें नांव विश्वंभर असें होतें. तो म्हणाला–"तुम्ही काळजी करूं नका मुलीची. मी तिला स्वतःच्या मुलीहून जास्त पाहीन व ती मोठी झाल्यावर चांगलें घरदार पाहून तिचें लग्न देखील करून देईन."

सौदामिनी काम करण्यांत हुशार होती. तिला कामाची संवय होती व अंगांत आळस मुळींच नव्हता. म्हणून सर्व कामें छान करी. कधीं कोणाला तक्रार करायला तिनें जागा ठेवली नाहीं. म्हातारा मधून मधून नातीला भेटून येई. चार वर्षांनीं म्हाताऱ्यानें इहलोकाला रामराम ठोकला. आतां सौदामिनीला विश्वंभरच्या कुटुंबाखेरीज आपलें असें कोणी राहालें नाहीं.

सौ. नलिनी सावकार

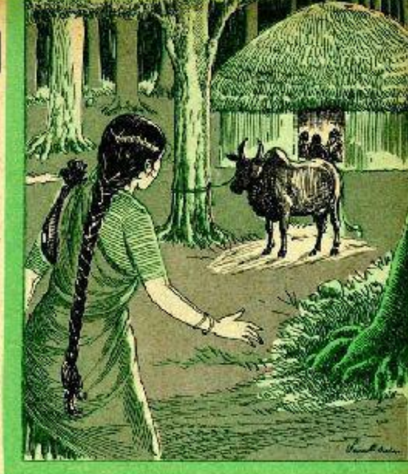
विश्वंभर स्वभावानें फार चांगला होता. पण त्याची बायको स्वभावानें फार खाष्ट बाई होती. तिला एक मुलगी होती. तिचें नांव चंद्रावली असें होतें. ती दिसायला बेताचीच होती. उत्तमोत्तम पातळें नेसून दागिने घातले तरी सौदामिनीच्या रूपासमोर तिचें रूप फिकें पडे. हें पाहून विश्वंभरच्या बायकोला हेवा वाटे. सौदामिनी चंद्रावलीच्या बरोबरीनें खात पीत राहाली तर कांहीं दिवसांनीं चंद्रावलीहून ती जास्त सुंदर दिसेल असा विचार करून तिनें सौदामिनीला गुरें चरायला घेऊन जायला सांगितलें.

सौदामिनी शिळा भात खाऊन गुरांना घेऊन रानांत जाई. शेणगोठा, गाईम्हशी धुणें, भांडीं घासणें कपडे धुणें वगैरे कामें तिला करावी लागत. उन्हातान्हांत हिंडून सर्व तऱ्हेचीं कामें करीत राहल्यानें ती थोडी काळंवडली व अशक्तपण झाली. फाटकी मळकी लुगडीं गुंडाळून वेणीफणी केल्या-शिवाय तिला काम करावें लागे. म्हणून त्या वयांत तिचें सौंदर्य वाढण्या ऐवजीं कमी होऊं लागलें.

विश्वंभरच्या पत्नीच्या मनाचें तेव्हां कोठें समाधान झालें. परंतु विश्वंभरला मात्र बायकोनें सौदामिनीला अशा तऱ्हेनें वाग-वलेलें मुळींच आवडत नसे. पण तो कधीं एका शब्दानें बायकोला बोलला नाहीं.

सौदामिनी कष्ट सहन करण्याची संवय झाली होती. एकदां ती गुरें रानांत घेऊन गेली. गुरें एका बाजूला चरत होतीं. ती बरोबर आणलेली भाकरी काढून खायला बसली. तिनें आपल्या गाई मोजून पाहाल्या. त्या गाईंत तिला यमुना नांवाची गाय दिसली नाहीं. सौदामिनीनें भाकरी तशीच उचलून ठेवून दिली. तिला खाणें पिणें सुचेना. "यमुना....यमुना...." अशी ओरडत संध्याकाळपर्यंत सर्व रान पालथें घातलें. पण यमुना गाय दिसली नाहीं. शेवटीं निराश होऊन संध्याकाळीं इतर गाईंना घेऊन ती घरीं परतली. तिनें मालकिणीला यमुना दिसत नसल्याचें जाऊन सांगितलें. तें ऐकून विश्वंभरच्या बायकोनें तिला त्या रात्रीच्या वेळीं घराबाहेर काढलें व म्हणाली—"मिळत कशी नाहीं? जा, काढ हुडकून. ती मिळाली तरच घरीं परत ये!"

काळोख्या रात्रीं सौदामिनी पुन्हां रानांत गेली. ती रात्रीच्या वेळीं काळोखांत "यमुना....यमुना...." अशी ओरडत रानांत हिंडत होती. तिच्या हांकेला जणुं कांहीं उत्तर म्हणून कोठून तरी 'हम्मा' असा आवाज ऐकूं आला. सौदामिनीच्या जिवांत जीव आला. आवाजाच्या अनुरोधानें ती जाऊं लागली. तिला त्या बाजूला एक झोंपडी दिसली. झोपडीच्या चारी बाजूला दाट झाडी होती व झोपडीसमोर यमुनेला कोणीतरी बांधून ठेवलें होतें. सौदामिनी गाईजवळ गेली व तिच्या अंगावर हात फिरवून तिला गोंजारलें. इतक्यांत झोपडीं-तून तिला कोणीतरी विचारलें—"गाईकरितां आली आहेस होय? आंत ये तर!"

सौदामिनी आंत गेली. तिला तेथें तिघे खुजे दिसले. दिसायला तिघे कुरूपच होते. सौदामिनी चकित होऊन त्यांच्याकडे पहात असतां एकानें विचारलें—"अशी काय पाहतेस आमच्याकडे? भ्यालीस वाटतें आम्हांला पाहून?"

"नाहीं बुवा! मी आपल्या गाईला घेऊन जायला आलें आहें." सौदामिनी निर्भीकपणें म्हणाली.

"ती रानांत हिंडत होती. आम्ही तिला घेऊन आलों म्हणून ती वांचली, नाहींतर केव्हांच वाघानें तिला खाऊन टाकलें असतें.

तूं घेऊन जा आपल्या गाईला. पण हें पहा, आम्हांला जो कोणी भेटायला व पाहायला येतो तो परत जातेवेळीं आला होता तसा जात नाहीं. आम्ही त्याचें रूप बदलून टाकतों." असें सांगून एका खुजानें सौदामिनीला हात धरून आपल्या शेजारीं बसविलें. तिच्या डोक्यावर हात फिरविल्याबरोबर तिचे सर्व केस गळून पडले.

तो खुजा तिला पाहून हंसत म्हणाला– "पहा आतां तूं किती सुंदर दिसतेस ती!"

दुसरा खुजा म्हणाला–"तिला असें विद्रूप केल्यानें तुला काय मिळालें?"

"तूं रागावली आहेस का आमच्यावर? खरें खरें सांग!" एक खुजा म्हणाला.

"नाहीं बुवा! तुम्ही माझ्या गाईचें रक्षण केलेंत मग मी कां रागावेन?" सौदामिनी म्हणाली.

"तर मग आम्हांला कांहींतरी खायला दे!" पहिला खुजा म्हणाला.

तेव्हां सौदामिनीला आपल्या भाकरीची आठवण झाली. तिच्या खांद्यावरच होत्या भाकऱ्या बांधलेल्या. तिनें शिधोरी सोडली व भाकरी देत म्हणाली–"ही इतकी चांगली नाहीं."

"कांहीं हरकत नाहीं! चला आपण खाऊन तर पाहूं!" असें सांगून त्यानें भाकरीचे चार वांटे केले. तिघांनीं तीन वांटे घेतले व सौदामिनीला एक वांटा दिला.

भाकरी खात एक खुजा म्हणाला– "फार छान आहे बुवा!"

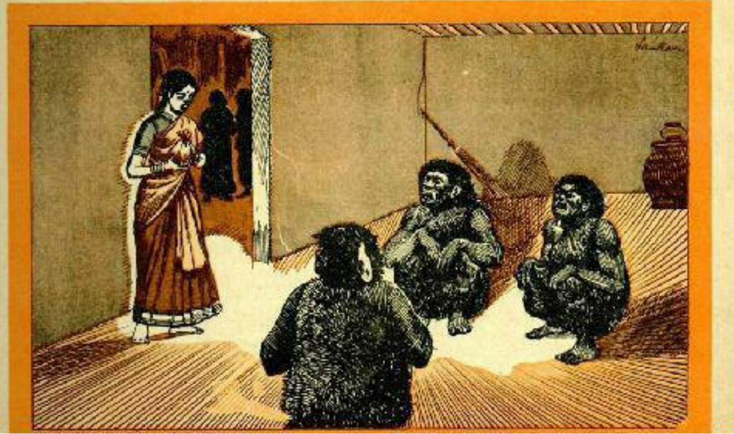
"आज तूं आम्हांला आमच्या आवडीचें पक्वान्न खायला दिलेंस. असें म्हणत दुसऱ्या खुजानें सौदामिनीच्या डोक्यावर हात फिरवला. त्या बरोबर सौदामिनीच्या डोक्याला सर्व केस आले. तिचें रूप एकदम पालटून गेलें व ती अप्सरेसारखी सुंदर दिसूं लागली. तिसऱ्यानें तिच्या गळ्यावर बोट फिरवून तिला म्हटलें–"गाणें म्हण बघू कांहींतरी!"

सौदामिनीला पण गावेंसें वाटलें व ती गाऊं लागली तेव्हां तिचा गळा कोकिळे-सारखा गोड झालेला पाहून तिलाच फार आश्चर्य वाटलें. रानांतलीं जनावरें तो गोड आवाज ऐकून गाणें ऐकायला तेथें जमा झालीं.

अशा तऱ्हेनें अप्सरेसारखी सुंदर झालेली सौदामिनी गाईला घेऊन उजाडण्याच्या सुमारास घरीं परत आली. तिला पाहून मालकिणीनें तिच्यावर आग पाखडली. तिचा आवाज गोड झालेला ऐकून तर ती मनांतल्या मनांत जळफळूं लागली.

नवऱ्याला म्हणाली–"ऐकलेंत का ती काय म्हणाली तें! रानांतल्या तीन खुजांनीं तिला हें रूप व गोड अवाज दिला, म्हणें. आपण चंद्रावलीला घेऊन जाऊं त्यांच्याकडे!"

त्याप्रमाणें मालकिणीनें पुष्कळशीं पक्वान्नें तयार केलीं व नवऱ्याबरोबर रात्रीं मुलीला घेऊन रानांत गेली. सौदामिनीनें ते खुजे कोठें राहतांत त्या जागेच्या खाणाखुणा नीट

समजावून सांगितल्या होत्या. त्यांच्या अनुरोधानें तिघं त्या झोंपडीजवळ येऊन पोंचलीं. नवराबायको दूर उभी राहाली व मुलीला झोंपडीजवळ पाठवून दिलें.

चंद्रावलीनें झोंपडींत डोकावून पाहिलें. खुजे आंत बसले होते. त्यांनीं तिला आंत बोलावल्यावर ती आंत गेली. एका खुजानें तिला विचारलें—"काल आलेल्या मुलीनें सांगितलें वाटतें ? म्हणून आलीस ना ?"

"होय ! मी तुमच्यासाठीं उत्तम पक्वान्नें घेऊन आलें आहें. मला तिच्याहून जास्त सुंदर करा !" चंद्रावली म्हणाली.

"नवें रूप हवें असेल तर प्रथम हें आहे हें देखील नष्ट करावें लागेल. ये, जवळ येऊन बस माझ्या." दुसरा खुजा म्हणाला. त्यानें तिच्या डोक्याखांद्यावर हात फिरवल्याबरोबर तिचे सर्व केस गळून पडले व ती काळवंडली.

चंद्रावली तें पाहून घाबरून गेली आणि रडूं लागली. खुजांना शिवीगाळ करून ती आपल्या आईवडिलांकडे धांवत आली. खुजांनीं तिनें आणलेलीं पक्वान्नांची टोपली फेंकून दिली. ती सरळ विश्वंभर व त्याची बायको बसली होतीं तेथें येऊन पडली.

आईबाप मुलीचें तें विकृत रूप पाहून फार दुःखी झालीं. "खोटें सांगून आम्हांला फंसविलें वाटतें सौदामिनीनें ?" विश्वंभरची बायको म्हणाली. घरीं आल्याबरोबर तिनें रागाच्या भरांत सौदामिनीला घराबाहेर काढलें.

रात्रीची वेळ होती. कोठें जावें कळेना बिचारीला. गोठ्यांत एका कोपऱ्यांत लपून बसली. आईवडील झोंपल्यावर चंद्रावली रात्रीं हळूच घराबाहेर पडली. तें भयंकर रूप कोणाला दाखविण्यापेक्षां आत्महत्या करून मोकळें होण्याचा तिनें निश्चय केला होता.

सौदामिनीनें तिला पाहालें व जवळ येऊन विचारलें—"कोठें निघालीस ?"

"हें रूप घेऊन जिवंत राहण्यापेक्षां कोठें तरी जीव देऊन मोकळें व्हावेंसें वाटत आहे." चंद्रावली म्हणाली.

"तुझें हें रूप पाहून तुलाच काय मला देखील फार वाईट वाटत आहे. मरायचेंच आहे तर दोघी एकदम जीव देऊं. पण त्या आधीं त्या खुजांना भेटून येऊं." सौदामिनी म्हणाली.

दोघी खुजांच्या झोंपडीजवळ गेल्या. सौदामिनी त्यांना म्हणाली—"माझ्यासारखीच हिला पण सुंदर रूपवती करून द्या ! नाहींतर आम्हा दोघींचा जीव घ्या !"

"तुझ्या प्रमाणें हिनें आमच्या बोलण्यावर विश्वास केला नाहीं. ती पळून गेली. आम्ही हावरे उपाशी पोटासाठीं हें सर्व करतों असें तिला वाटलें असेल. पण आतां तुझ्या सांगण्यावरून तिला आम्ही तुझ्या सारखेंच सुंदर रूप व गोड आवाज देतों." त्याप्रमाणें त्यांनीं चंद्रावलीच्या अंगाखांद्यावर एकदां हात फिरवल्याबरोबर तिला अप्सरेसारखें सुंदर रूप आलें. दुसऱ्या खुजानें तिच्या गळ्याला स्पर्श केल्याबरोबर तिचा आवाज कोकिळेसारखा झाला. तो त्यांना म्हणाला—"आतां दोघी गाणें म्हणा."

दोघींनीं गाणें म्हणून त्या खुजांना संतुष्ट केलें व उजाडल्यावर घरीं आल्या. सौदामिनीनें दाखविलेलें औदार्य पाहून मालकिणीचा राग नाहींसा झाला व तिनें स्वतः नवऱ्याला सांगून सौदामिनीचें थाटामाटानें लग्न करून दिलें. पुढें कांहीं दिवसांनीं चंद्रावलीचें देखील लग्न झालें.

भाग्य बलवत्तर

मगध चक्रवर्तींपैकीं एकाचें नांव वीरसेन असें होतें. त्यानें आपल्या शौर्यानें आपलें साम्राज्य वाढविलें. म्हणून त्याच्या दरबारीं मोठमोठे कवि येऊन राहूं लागले. राजाच्या शौर्याचें व पराक्रमाचें वर्णन करून त्यांनीं मोठीं कीर्ति संपादन केली व पारितोषिकें मिळविलीं.

एकदां पांचाल देशांतून विष्णुशर्मा नांवाचा एक विद्वान कवि मगध देशांत आला. एका अधिकाऱ्यानें त्याला आपल्या घरीं पाहुणा म्हणून ठेवून घेतलें. दुसऱ्या दिवशीं तो अधिकारी विष्णुशर्माला दरबारांत घेऊन गेला. राजानें नव्या कवीचा सत्कार करून त्याला सन्मानपूर्व बसायला सांगितलें.

नित्याप्रमाणें दरबारांतल्या कवींनीं राजाची स्तुति करून कविता म्हणून दाखविली. विष्णुशर्मानें देखील त्याचें यशगान करून कविता रचावी या हेतूनें राजानें कविता म्हणून दाखविणारांस मोठमोठीं पारितोषिकें देऊन त्यांचा सत्कार केला. विष्णुशर्मा हें सर्व पहात होता. परंतु त्याला हें सर्व आवडलें नाहीं. त्यानें दरबारांत उभा राहून ही कविता म्हटली–

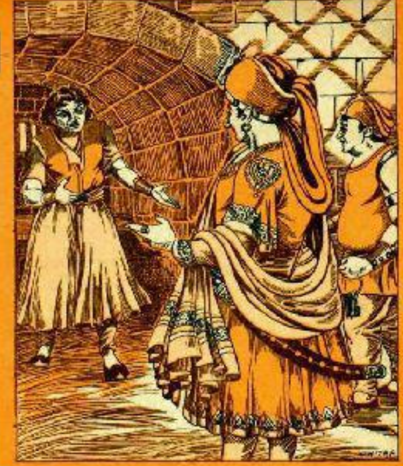
"येन यत्रैव भोक्तव्यं,
सुखं वा दुःखमेववा
स तत्र बध्वा रज्जैव,
बलाद्दैवेन नीयते।"

(तात्पर्य: ज्याला जेथें सुख किंवा दुःख अनुभवायचें असतें तेथें त्याला भाग्य जणुंकाहीं दोरीनें बांधून ओढून नेतें.)

या श्लोकांत राजाची प्रशंसा नव्हती. थोडें व्यंग्यच होतें. म्हणून सर्वांना वाटलें कीं आतां राजा रागावणार. पण राजा मंत्र्याला बोलावून त्याला म्हणाला–"या पंडिताला देखील त्याच्या दर्जाप्रमाणें पारितोषिक देऊन त्याचा 'सत्कार' करावा."

मंत्र्यानें राजाज्ञेप्रमाणें एका कागदावर जें लिहावयाचें होतें तें लिहून राजासमोर सही करून मोहर लावण्यासाठीं कागद पुढें केला. राजानें सही करून मोहर लावली व चिठ्ठी बंद करून विष्णुशर्माला दिली.

मंत्री म्हणाला–"ही चिठ्ठी खजीनदारांना दाखवा. आपल्याला इनाम मिळेल."

दरबार संपल्यावर ज्या अधिकाऱ्याकडे विष्णुशर्मा उतरला होता तो अधिकारी त्याला म्हणाला–"आपल्याला जें पारितोषिक मिळालें आहे तें खजिन्यांत जाऊन मी घेऊन येतों. मला खजिन्यांत ओळख द्यायची सुद्धां गरज नाहीं. तुम्ही घरीं चला. मी पारितोषिक घेऊन येतों पाठोपाठ."

त्या पारितोषिकांत आपला वांटा उचलण्याच्या हेतूनेंच त्यानें हा सर्व घाट घातला होता. राज्यांतल्या सर्व अधिकाऱ्यांना ही गोष्ट माहीत होती. प्रत्येक जण मधल्यामधें पैसे उकळण्याचा धंदा करी. म्हणून नवीन कोणी गांवांत आला कीं अधिकारी त्याला आपल्या घरीं आग्रह करून ठेवून घेत.

तो अधिकारी विष्णुशर्माला मिळालेली चिठ्ठी घेऊन खजिन्यांत गेला. खजिनदाराला भेटून ती चिठ्ठी त्याला दिली. त्या चिठ्ठींत लिहिलेला मजकूर येणें प्रमाणें होता–

"ही चिठ्ठी घेऊन येणाऱ्याला कैद करावें व उद्यां सूर्योदयापूर्वी त्याचा शिरच्छेद करावा. ही गोष्ट ह्या कानाची त्या कानाला कळतां कामा नये."

चिठ्ठींतील मजकुराप्रमाणें त्या अधिकाऱ्याला कैद करण्यांत आलें.

सौ. शांता नेमाडे

दुसऱ्यादिवशीं पहाटे राजा स्वतः कैद्याला भेटण्यासाठीं आला. काळोखामुळें विष्णुशर्माच्या जागीं तो अधिकारी बसलेला न कळून राजानें विचारलें—“ काल दरबारांत तूं श्लोक म्हटला होतास त्याच्या विषयीं आतां तुझें काय म्हणणें आहे ?” परंतु तो विष्णुशर्मा नसून राज्याचा एक प्रमुख अधिकारी आहे हें कळल्यावर राजानें चकित होऊन विचारलें—“ हें काय ? तूं येथें कसा ?” अधिकाऱ्यानें खरें खरें तें सांगून आपला अपराध स्वीकार केला व माफी मागितली.

“ तुझ्या मूर्खपणामुळेंच हें सर्व झालें. तूं जा घरीं आणि त्या विष्णुशर्माला घेऊन ये. म्हणावें, राजा स्वतःच्या हातानें पारितोषिक देणार आहे.” राजा म्हणाला.

त्या अधिकाऱ्यानें राजाच्या आज्ञेप्रमाणें विष्णुशर्माला पाठवून दिलें.

राजाला राग आला आहे ही गोष्ट विष्णुशर्माला मुळींच माहीत नव्हती. तो संध्याकाळपर्यंत राजाच्या बरोबरच होता. रात्रीं राजा त्याला बरोबर घेऊन रानांत गेला. निर्जनस्थानीं त्याचा वध करण्याचा राजाचा हेतु होता. परंतु राजाच्या घोड्याच्या वाटेवर एक विषारी सांप आडवा आला. घोडा घाबरून मागच्या पायांवर उभा राहिला. राजा घोड्यावरून खालीं पडला व त्याच्या पाठीचा कणाच मोडला. नोकर राजाला घरीं घेऊन गेले. विष्णुशर्मानें म्हटलेला श्लोक राजावरच लागू पडला. खुशामत करण्याऐवजीं खरें बोलणाऱ्या विष्णुशर्मावर राजानें खूष होऊन त्याला मोठें पारितोषिक दिलें. त्या दिवसापासून खोटी खुशामत करणाऱ्या कवींना पारितोषिक देण्याचा प्रघात राजानें बंद केला.

परोपकारी गोपाळ

एकदां रामराव आपल्या सुब्बाराव नांवाच्या नातेवाइकाकडे जेवायला गेले. दोघे जेवायला बसले. सुब्बारावानें पहिलाच घास तोंडांत घेतला असेल, घास कसातरी गिळला आणि बायकोवर ओरडला—“ हें ग काय ? तांदूळ निवडले नाहींत वाटतें ?

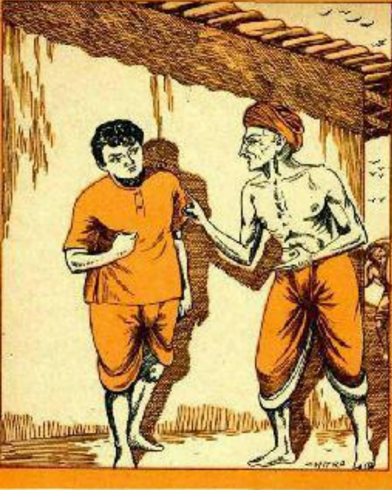
रामरावांनीं पण भातांत खडे असल्याचें ओळखलें. पण नुसतें एवढेंच विचारलें—“ वहिनी !. तांदुळांत इतके खडे कसे काय आले बुवा ? ”

“ काय सांगूं भाऊजी ! दुकानांतून तांदूळ मागवितें. खडे दिसत देखील नाहींत. तांदुळाच्या रंगाचेच नेमके मेले कोठून आले आहेत कोणास ठाऊक ? एका तांदुळांतच खडे आहेत असें नाहीं. डाळींत, कडधान्यांत, प्रत्येकांत खडे आहेत. नेमके त्या रंगाचे खडे कसे मिळतात नकळे.”

सुब्बाराव तापलेले होते. म्हणाले— “ हल्लींच्या बायका झाल्या आहेत आळशी ! धान्य निवडणें त्यांच्याकडून होत नाहीं व दुकानदाराला शिव्या देत सुटतात.”

पण रामरावांनीं हे खडे धान्यांत येतात कोठून याचा शोध काढाण्याचें मनाशीं ठरविलें. ते दुकानदाराकडे गेले व त्याला विचारलें—“ काय हो ? तुमच्याकडून जें धान्य न्यावें त्यांत खडेच खडे मिळतात. कारण काय ? ”

वाणी म्हणाला—“ काका ! आम्हीं बाजारपेठेंत आढत्याकडून धान्य घेऊन येतों आणि गिऱ्हाइकांना विकतों. आमचा आढती दानालाल नांवाचा सावकार आहे.

त्यांच्याकडे जाऊन चवकशी करा. कदाचित कांहीं कळेल!"

रामराव दानालाल शेठ कडे गेले व चवकशी केली. म्हणाले—"काय हो शेठजी! तुम्ही ज्यांना ज्यांना धान्याचा पुरवठा करतां त्या दुकानदाराकडचे गिऱ्हाईक धान्यांत खडे आहेत म्हणून तक्रार करीत आहेत."

दानालाल शेठ म्हणाला—"नाना! आमच्या आढतींत का धान्य पिकतें? आम्ही शेतकऱ्याकडून घेतों व तें दुकानदाराला विकतों. आतां खडे कोठून येतात हें शेतकऱ्यांनाच ठावें."

रामरावांनीं जवळपासच्या खेडे गांवांत जाऊन शेतकऱ्यांकडे चवकशी केली. शेतकरी म्हणाले—"काका, अहो धान्य खडकांत का पिकतें खडे यायला? शेतें हात भर खोल नांगरून पाण्यासारखा अंगाचा घाम निथळून काम करावें तेव्हां धान्य पिकतें. धान्यांत माती आढळेल कदाचित. पण खडे कां यावेत?"

एका म्हाताऱ्या शेतकऱ्यानें रामरावांना बाजूला बोलावून नेलें आणि म्हणाला—"हें पहा, यांतलें गुपित मी तुम्हांला सांगतों. दानालालची लबाडी जोंपर्यंत तुमच्या लक्षांत येत नाहीं तोंपर्यंत तुम्हांला कळणार नाहीं हें सारें. ह्या दानालालनें निरनिराळ्या रंगाच्या खड्यांचीं कोठारें भरून ठेवलीं आहेत. दोन तीन टक्के खडे मिसळून तो धान्याचा व्यापार करतो. खडे विकून पैसा मिळविणें हा त्याचा धंदा आहे. त्याला धाक दपटशा दाखवून मार्गावर आणणें शक्य नाहीं. रात्रीं तो खडे मिसळतो त्या वेळीं छापा मारून पकडतां आलें तर चोर सांपडेल."

रामराव रात्रीं दानालालाच्या कोठाराकडे गेले, आणि खरोखरच दिवे लावून आंत

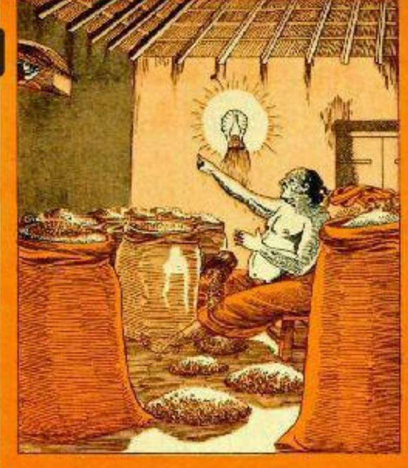
धान्यांत खडे मिसळण्याचें काम चालू असल्याचें त्यांना आढळून आलें. त्यांनीं खिडकींतून डोकावून पाहिलें तेव्हां जें दृश्य त्यांना दिसलें तें पाहून तर ते थक्कच झाले. खडे वजन करून प्रमाणशीर मिसळण्याचा धंदा चालू होता. रामरावांना राहवलें नाहीं. ते ओरडून म्हणाले—"शेठजी! हा काय धंदा चालवला आहे, गिऱ्हाइकांचा जीव घ्यायचा?"

दानालाल थोडादेखील भ्याला नाहीं. 'चोराच्या उलट्या बोंबा' या न्यायानें ओरडला—"चोर आला आहे चोरी करायला, धरा त्याला!"

रामराव म्हणाले—"चोरीच करायला आलों असतों तर तुम्हांला बोलावून विचारलें असतें होय? दार उघडा, तुमच्याशीं मला बोलावयाचें आहे."

दानालालनें क्षणभर विचार केला. दार उघडलें नाहीं तर ओरडा करून हा सर्व गांव जागें करील असा विचार करून त्यानें दार उघडलें व म्हणाला—"अहो! तुम्ही का? मला वाटलें कीं कोणी दुसरा असेल."

नंतर थोडा वेळ थांबून म्हणाला—"रामराव! तुम्ही या भानगडींत कशाला

पडतां? अहो व्यापाऱ्यांचें रहस्य तुम्हांला काय माहीत? खऱ्याचा व्यापार केला तर उपाशी मरावें लागेल. खोटेंखरें व कमी-जास्त केल्याशिवाय कोठें व्यापार चालतो का? आणि दानधर्म करायला तरी पैसे कोठून आणावयाचे, तुम्हींच सांगा! चोखीच्या व्यापारांत फायद्याचें नांव काढूं नका!"

"तरमग असें करा! धान्यांत खडे मिसळल्यानें जितकी किफायत होत असेल तितके पैसे माझ्याकडून घ्या आणि तुम्ही हा धंदा सोडा." रामरावांनीं सूचना केली.

दानालाल सेठनें विचारलें—"पण तुम्हांला काय फायदा?"

"मला जो फायदा मिळवयाचा असेल तो देव देईल मला. तुम्हांला किती लाभ मिळावा असें वाटतें? मी ती रक्कम उद्यां तुमच्या घरीं पोंचती करतों." रामराव म्हणाले.

दानालालला ही सर्व थट्टा व चेष्टा वाटली. तो रामरावांना म्हणाला—"हें पहा, पांचशें पोतीं आहेत धान्याचीं. पन्नास पोत्याला एक पोतें खडे या हिशोबानें दहा पोतीं होतात. तोच माझा फायदा."

दुसऱ्या दिवशीं रामरावांनीं घरीं जाऊन स्वतःकडे किती पैसे आहेत, मोजून पाहिलें. थोडे पैसे कमी पडले ते कोणाकडून तरी कर्ज मागून घेऊन सर्व पैसे दानालालला दिले. म्हणाले—"हा तुमचा फायदा! आतां लोकांना चांगला माल मिळाला पाहिजे बरें का?" असें सांगून रामाराव निघून गेले.

ही कोणीतरी विक्षिप्त व्यक्ति दिसते आहे. असा विचार करून दानालालनें सर्व पैसे ठेवून घेतले.

कांहीं दिवसांनीं रामराव पुन्हां आपल्या मित्राच्या गांवीं आले. त्यांनीं सुब्बारावांना विचारलें "काय रे बुवा! आतां तांदूळ बरे मिळतात ना? खडे बिडे नसतात ना?"

"बरे कसलें? आमच्या नशिबांतले खडे सुटतात का?" सुब्बाराव म्हणाला.

रामराव सरळ दानालालाच्या घरीं गेले. त्याच्याकडे नवीन सून आली होती. मुलाचें नुकतेंच लग्न झालें होतें. जेवणावळ चालू होती. त्यानें रामरावला आलेले पाहून नमस्कार केला व जेवायला चलायला सांगितलें. "जेवण होईल सावकाश! मी एक गोष्ट विचारायला आलों होतों." असें सांगून दानालालला एका बाजूला बोलावून घेऊन गेले व म्हणाले—"अजून गांवकरी म्हणतात कीं धान्यांतले खडे कमी झाले नाहींत! याचें काय कारण?" "अहो रामराव! आतां मी तुम्हांला काय सांगूं? मी तुम्हांला वचन दिलें तेव्हांपासून ती चूक कधीं केली नाहीं. मी खडे मिसळणें सोडलें तरी हे लहान लहान व्यापारी सोडतील तेव्हां ना प्रश्न सुटणार!"

"तरमग तुम्ही दुकानदारांना माल विकायचा सोडून द्या व तो सर्व मला विकत जा!" रामराव म्हणाले. दानालालला रामरावांच्या हट्टीपणाबद्दल आश्चर्य वाटलें.

म्हणाला–"तें नंतर पाहून घेऊं, पहिल्यानें जेवून तर घ्याल!"

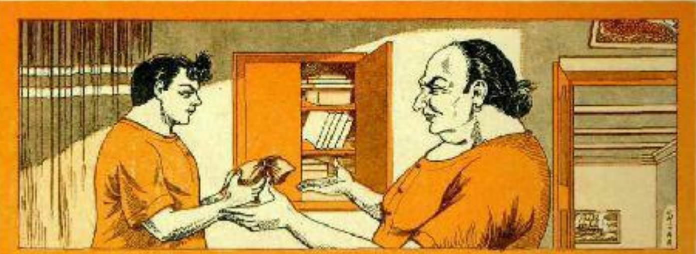
तोंपर्यंत पुष्कळ लोकांचीं जेवणें झालीं होतीं. रामराव जेवायला बसले. तोंडांत घास घातल्याबरोबर ओरडले–"मेलों...."

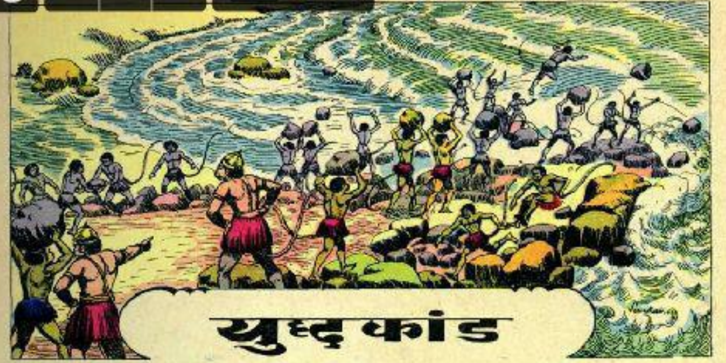
तीच स्थिति होती त्यांच्या बरोबर बसणाऱ्यांची. सर्व म्हणत होते, "हें जेवण, काय जेवण आहे?" सर्व पानावरून उठले. दानालालला वाईट वाटलें.

पहिल्या पंक्तींतल्या लोकांना चांगल्या तांदुळाचा भात वाढला होता. पण दुसऱ्या पंक्तीच्या लोकांना वाढलेल्या भाताचे तांदूळ चांगले नव्हते. चांगले तांदूळ संपलेले पाहून सैंपाक्यानें सरळ कोठारांत जाऊन समोर जें पोतें दिसलें त्यांतले तांदूळ काढून भात टाकला होता. पाहुण्यांनीं ओरडा केल्यावर सैंपाकी म्हणाला–"चला दाखवितों मी कोणत्या पोत्यांतले तांदूळ घेतले होते ते." सर्व त्याच्या पाठोंपाठ कोठारांत गेले. तेथें तांदुळाशेजारीं निरनिराळ्या रंगांच्या खड्यांचीं पोतीं होतीं. तीं पाहून सर्व नातेवाईक पाहुणेमंडळी दानालालच्याकडे सशंकित मुद्रेनें पाहूं लागलीं.

रामराव म्हणाले–"दानालाल! मला एका गोष्टीचें बरें वाटलें, तुम्ही लोकांना जे तांदूळ विकतां तेच तुमच्या घरीं वापरतां. परंतु दानालालला त्यांत व्यंग्य दिसलें. तो रामरावांना घरांत बोलावून घेऊन गेला व त्यांनीं दिलेले सर्व पैसे परत करून म्हणाला–"आतां कानाला खडा लावला. पुन्हां ही तक्रार तुमच्या कानावर येणार नाहीं. झाला तेवढा पाणउतारा पुरे!"

तेव्हां पासून दानालालनें व्यापारांत चोखपणा राखला.

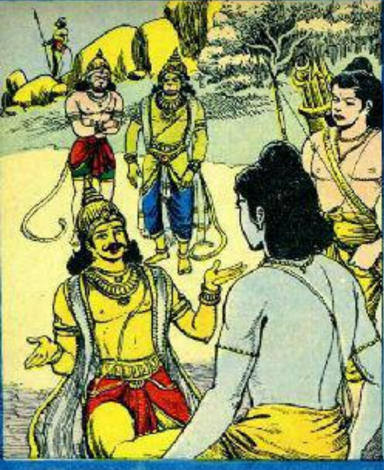
युद्ध कांड

मारुतीनें हें सुचविल्यावर कीं बिभीषण राज्यलोभानें आला असावा राम म्हणाला–"बिभीषण दुष्ट असो वा सुष्ट. तो शरण मागतो आहे. क्षत्रिय कुळांत जन्माला येऊन शरणागताला नकार कसा देऊं?"

सुग्रीवाला तें पटलें नाहीं. तो म्हणाला–"कबूल! हा क्षत्रियधर्म झाला. पण यांत फायदा काय? याला आपल्या गोटांत शिरूं देतां कामा नये. सख्ख्या भावाविरुद्ध उलटणाऱ्याचा काय विश्वास?"

"राजधर्माचीच गोष्ट मी सांगत आहे. राज्य बळकावण्यासाठीं शत्रूच्या कमकुवत पणाचा फायदा घेतल्याशिवाय कोणी राहील का? म्हणून राजानें तो किती का समर्थ असे ना भावाचा देखील विश्वास करून औदार्य दाखविणें रास्त होत नाहीं. रावणानें म्हणूनच याच्यावर विश्वास केला नाहीं. समजा रावणाविरुद्ध उलटून आपल्या मदतीनें तो त्याचें राज्य बळकावण्याच्या हेतूनें आला आहे. तर मग हा आपल्याला सोडून जाणें शक्यच नाहीं." राम म्हणाला.

तरी सुग्रीवाच्या मतांत बदल झाला नाहीं. तो म्हणाला–"पण लक्षांत ठेव हा तुझा विश्वास संपादन करून ऐन वेळीं तुझा घात करील. रावणाचाच भाऊ, त्याचा काय विश्वास?"

"सुग्रीवा! तो दुष्ट हेतूनें आला आहे असें एक वेळ मानलें तरी तो माझ्याविरुद्ध काय करणार? स्वतः रावण शरण मागायला आला तर मी नाहीं त्याला परत करणार! शरणागताच्या रक्षणासाठीं प्राण वेंचावे लागले तरी मी त्याला तयार आहें. म्हणून तूं त्याला आदरपूर्वक बोलावून घेऊन ये." रामानें आज्ञाच केली.

सुग्रीवानें जास्त वाद घातला नाहीं. तो बिभीषणाला बोलवून घेऊन रामाकडे आला.

बिभीषणानें रामाचे पाय धरले व म्हणाला—"रामा! मी रावणाचा धाकटा भाऊ आहें. त्यानें माझा अपमान केला म्हणून मी त्याला सोडून तुझ्या दारीं शरण मागायला आलों आहें. मी आपले मित्र बांधव सर्वांना लंकेंत सोडून तुझ्या आश्रयाला आलों आहें. आतां तूं ठेवशील तसा राहीन. माझें सुखदुःख, राज्य व वैभव सर्व तुझ्या कृपेवर अवलंबून आहे."

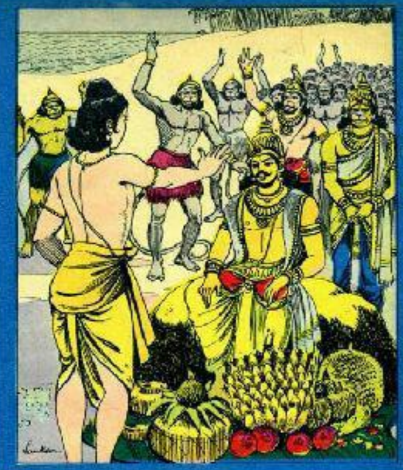
रामानें बिभीषणाला अश्वासन दिलें व म्हणाला—"लंकेची स्थिति कशी काय आहे हें सांग! रावण व त्याच्या राक्षस सैन्याच्या बळाबळाची मला कल्पना करून दे."

विभीषण म्हणाला—"रावणाला ब्रह्मदेवाचा वर प्राप्त आहे. राक्षस, गंधर्व किंवा कोणत्याहि प्राण्याच्या हातून त्याला मृत्यु येणें शक्य नाहीं. रावणाहून धाकटा व माझ्याहून मोठा आमचा मधला भाऊ कुंभकर्ण महाबलवान आहे. युद्धांत इंद्राची देखील तो बरोबरी करूं शकेल. रावणाचा सेनापति प्रहस्त यानें कुबेराचा सेनापति मणिभद्र याला जिंकलें आहे. मारुतीनें इंद्राजिताच्या शक्तीची कल्पना करून दिलीच असेल. त्यानें स्वतः इंद्राला जिंकून इंद्रजित ही पदवी मिळविली आहे. त्याच्याजवळ एक अमोघ कवच आहे. अदृश्य शत्रूचा वध करण्याची शक्तिदेखील त्याला प्राप्त आहे. महोदर, महापार्श्व, अकंपन वगैरे रावणाचे सेनापति दिक्पालकांशीं देखील बरोबरीनें युद्ध करूं शकतील असे पराक्रमी आहेत. रक्तमांसाहारी राक्षस लंकेंत कोट्यवधि आहेत. त्यांच्या मदतीनेंच रावणानें दिक्पालकांना जिंकलें."

तें सर्व ऐकून राम त्याला म्हणाला—"बिभीषणा! या सर्व राक्षसांचा संहार करून मी लंकेचें राज्य तुला देईन. तूं माझ्यावर पूर्ण विश्वास ठेव. रावण स्वर्ग, मृत्यु किंवा पाताळ लोकांत कोठेंहि जाऊन लपला तरी तो माझ्या हातांतून सुटणें शक्य नाहीं. मी आपल्या तिघां भावांची शपथ घेऊन सांगतों, रावणाचा वध केल्याशिवाय मी अयोध्येला परत जाणार नाहीं."

"या युद्धांत तुझ्या बाजूनें युद्ध करण्यास मलादेखील परवानगी दे. मी यथाशक्ति तुला मदत करीन." बिभीषण म्हणाला.

रामानें संतुष्ट होऊन लक्ष्मणाला समुद्राचें पाणी आणावयास सांगितलें. नंतर रामानें बिभीषणाला लंकेचा राजा म्हणून घोषित करून विधिवत त्याचा राज्याभिषेक केला.

लक्ष्मणानें वानरांसमक्ष बिभीषणाचा लंकेचा राजा म्हणून राज्याभिषेक केला. सर्व वानरांनीं रामाचा जयजयकार केला.

नंतर सुग्रीव व हनुमान दोघांनीं बिभीषणाची एकांतांत भेट घेऊन त्याला विचारलें—"एवढी मोठी वानरसेना आहे. पण या सर्वांना समुद्रपार लंकेला कसें घेऊन जावयाचें हें नाहीं कळलें आम्हांला. उपाय तूंच सुचविला पाहिजेस."

"रामानें समुद्राजवळ शरण मागावी. या समुद्रावर रामाचा पूर्वज सगर राजा यानें उपकार केले आहेत. म्हणून तो रामाचें

काम आनंदानें करावयास तयार होईल." विभीषण म्हणाला.

सुग्रीव रामाकडे गेला व विभीषणानें सांगतलेलें निवेदन करून समुद्राची आराधना करण्यास विनंति केली. रामानें त्याप्रमाणें समुद्रकाठीं दर्भ अंथरून त्यावर झोंपण्याचें ठरविलें.

शार्दूल नांवाचा एक राक्षस वेष पालटून वानरसेनेंत रावणाच्या वतीनें हेरगिरी करण्यासाठीं आला. त्यानें सर्व परिस्थिति गुप्तपणें पाहून घेतली व रावणाला येऊन सांगितलें कीं वानरसेना समुद्रावर वादळाच्या लाटा येतात तशी येत आहे. सशस्त्र राम-लक्ष्मण सीतेच्या शोधार्थ समुद्र किनाऱ्यावर येऊन उतरले आहेत. सैन्य कोठून हि पाहालें तरी तें सुमारें दहा योजन पसरलेलें दिसलें. मी हें सर्व घाईघाईत वर वर पाहून आलों आहे. बारीकीनें सर्व पहावयाचें असेल तर आणखी कोणाला तरी पाठविणें बरोबर होईल.

रावण तें सर्व ऐकून शुक नांवाच्या राक्षसाला म्हणाला—"तूं सुग्रीवाकडे जा व मी जो निरोप सांगत आहें तो त्याच्याकडे पोंचता कर." नंतर रावणानें त्याला गुप्तपणें जें कांहीं सांगावयाचें होतें ते त्याच्या कानांत सांगून त्याला निरोप दिला.

शुक राक्षसानें पक्ष्याचें रूप घेतलें आणि समुद्रपार वानर सेना होती तेथें आकाशांत येऊन पोंचला. तो आकाशांतच उडत घिरट्या घालूं लागला व त्यानें रावणाचा निरोप सुग्रीवाला सांगितला. म्हणाला—

"वानरराज सुग्रीवा! रावणानें मला तुझ्याकडे त्याचा निरोप कळविण्यासाठीं पाठविलें आहे. तूं कुलीन वंशांत जन्माला आला आहेस. महा पराक्रमी आहेस। निष्कारण तूं माझ्याशीं वैर कां करीत

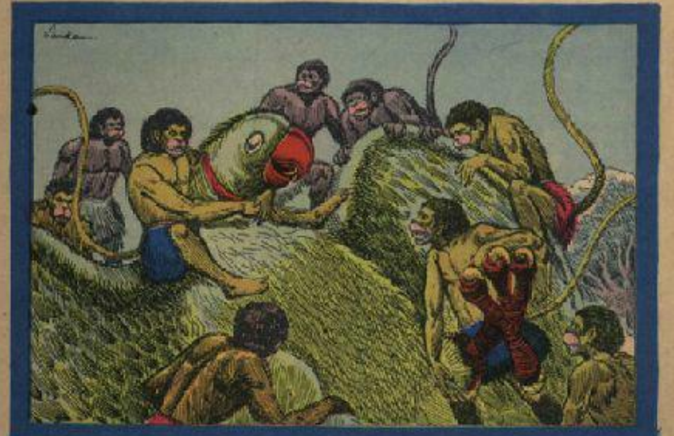
आहेस? वाली माझा मित्र व सखा होता. तूं त्याचा भाऊ. मी तुला भावासारखा मानीत आलों. मी रामाच्या बायकोला घेऊन आलों तर त्यांत तुझें काय बिघडलें? तूं बुद्धिमान आहेस. तुला जास्त सांगण्याची गरज नाहीं. खूप विचार कर आणि किष्किंधेला परत जा. लंकेंत देवांना देखील प्रवेश नाहीं, मग नरावानरांना कोठून मिळणार?"

तें ऐकून वानरांनी आकाशांत उडी मारून शुक राक्षसाला जमिनीवर खेंचलें. शुक मोठ्यानें ओरडला—"रामा! तुझे वानर माझा वध करीत आहेत. मी दूत आहें. दूत अवध्य असतो. माझ्या मालकानें जो निरोप पोंचविण्यास सांगितला होता तो मी पोंचता केला. माझा काय अपराध?"

रामानें वानरांना सांगून त्याला सोडविलें. म्हणाला—"सोडा बिचाऱ्याला!"

शुक राक्षसाचें पंख क्षत विक्षत झाले होते. तरी तसाच तो आकाशांत उडूं लागला व त्यानें विचारलें—"सुग्रीवा! मग रावणाला काय उत्तर देऊं?"

"रावणाला जाऊन सांग! राक्षसांच्या राजा! मी तुला आपला मित्र मानीत नाहीं. तूं माझ्यावर केव्हां व कोणता उपकार केला

आहेस आपला बंधु मानायला? तूं माझा मित्र राम याचा शत्रु आहेस. माझा मोठा भाऊ वाली जिवंत असेपर्यंत माझ्याशीं वैर करीत होता. तूं त्याचा मित्र, म्हणजे माझा शत्रू. म्हणून मी तुझा वध करण्यास रामाला मदत करणार आहे. मी तुला सकुटुंब यमसदनीं पाठवून लंका उध्वस्त करीन. आतां तुझें रक्षण देव लोकांतले देव देखील करूं शकणार नाहींत. म्हातान्या जटायूशीं हें युद्ध नसून दशरथ पुत्र महा पराक्रमी रामाशीं हें युद्ध आहे हें तूं विसरूं नकोस." सुग्रीव शुक राक्षसाला म्हणाला.

अंगद सुग्रीवाला म्हणाला—"हा दूत दिसत नाहीं. हेर दिसतो आहे. यानें आपल्याशीं बोलण्याचें मिश करून आपल्या सर्व सैन्याची टेहळणी वरच्या वर केली आहे. याला पकडा. लंकेला जाऊं देऊं नका."

सुग्रीवाच्या आज्ञेनें वानरांनीं पुन्हां शुक राक्षसाला धरून जमिनीवर ओढलें. शुक पुन्हां ओरडला—"रामा! मी दूत आहें व दूत अवध्य असतो. हें वानर माझे पंख तोडीत आहेत. डोळे काढून टाकण्याच्या विचारांत आहेत." रामानें पुन्हां वानरांना समजावून सांगितलें व त्याला सोडविलें. नंतर रामानें पुन्हां समुद्राला नमस्कार केला व डोक्याखालीं हात ठेवून समुद्रासमोर पडून राहिला.

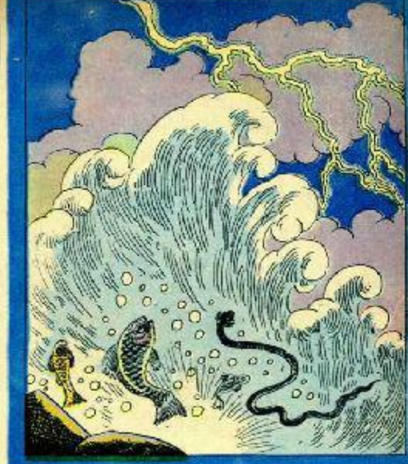
रामानें अशा तन्हेनें तीन रात्रीं काढल्या. परंतु समुद्राची कृपा झाली नाहीं. तेव्हां रामाला राग आला. म्हणाला—"जगांत जे चांगले लोक असतात त्यांना भितरे मानण्यांत येतें. समुद्र मला कापुरुष समजत असेल कदाचित! बरें तर त्याचा समाचार घेतला पाहिजे. असा विचार करून रामानें लक्ष्मणाला धनुष्य बाण आणायला सांगितलें. मी समुद्र शोषवून वानरसैन्य समुद्रपार

लंकेला घेऊन जाईन. पाहतों या समुद्राची किती शक्ति आहे ती!"

रामानें एक अग्निबाण सोडला. तो लागतांच समुद्रांत वादळी वारा सुटला. लाटा उसळूं लागल्या व समुद्राच्या तळांतले शंख, शिपावगैरे पाण्यावर तरंगूं लागले. समुद्राला जणुं कांहीं उकळीच फुटली.

लक्ष्मण रामाला म्हणाला—"रामा पुरे कर आतां!" पण राम मागें पाऊल घ्यायला तयार झाला नाहीं. राम म्हणाला—"समुद्रा! तुला पाताळ लोकांत पाठवून देतों एक थेंब देखील पाणी राहणार नाहीं. फक्त वाळूवाळू राहील, लक्षांत ठेव."

असें सांगून रामानें ब्रह्मास्त्र उचललें. धनुष्यावर चढवून त्यानें तें कानापर्यंत ओढलें. परंतु बाण सोडण्यापूर्वींच सर्वत्र हाहाकार उडून गेला. जणूं कांहीं भूकंप झाला व आकाशच कोसळतें कीं काय वाटूं लागलें. पर्वत थरथर कांपूं लागले. नद्या व सरोवरें एकच एक भासूं लागलीं. सूर्य, चंद्र व तारे डळमळले. सोसाट्याचा वारा सुटला व वृक्ष लता उपळून पडूं लागल्या. समुद्राचें पाणी अटूं लागलें व कित्येक योजनें मागें सरकलें. तें पाहून

रामाचा क्रोध थोडा शांत झाला. त्यानें ब्रह्मास्त्र मागें घेतलें.

समुद्र हात जोडून सप्तनदींसह धांवत रामासमोर येऊन हात जोडून उभा राहिला. त्याचा रंग वैडूर्य रत्न सारखा होता. त्यानें रक्तवर्ण वस्त्रें परिधान केलीं होतीं. पुष्पमाळा, रत्नहार व आभूषणें घालून तो आला होता. मोत्यांच्या माळेंत कौस्तुभमणी झळकत होता.

समुद्रानें रामाजवळ येऊन रामाला आपलें नांव सांगून नमस्कार केला व म्हणाला—"रामा! गांभीर्य हा माझा स्वभावधर्म

आहे. तो मी कसा सोडूं ? परंतु वानर सैन्य समुद्र पार करूं लागलें कीं त्यांच्या जिवाला धोका होऊं नये याची जबाबदारी मी घेतों."

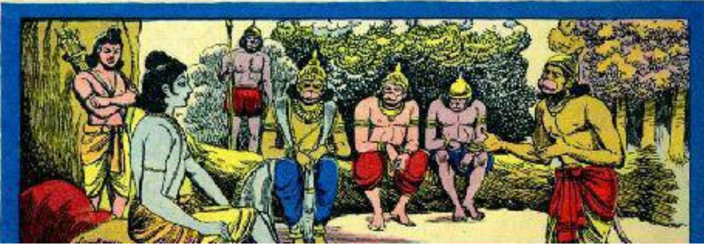
"पण मी हें जें ब्रह्मास्त्र चढविलें आहे त्याचा काय उपयोग करूं ?" रामानें विचारलें.

या बाजुला उत्तरेकडे द्रुमकुल्य नांवाचा प्रदेश आहे. तेथें भयंकर चोर व डाकू राहतात. त्यांचा प्रजेला फार त्रास होतो. ते माझें पाणी वापरतात व हें पापकर्म करतात. त्यांचें पारिपत्य करण्यास हा बाण सोडावास." समुद्र रामाला म्हणाला.

तो बाण जेथें जाऊन पडला तेथील प्रदेश मरूकान्तार म्हणून पुढें प्रसिद्ध झाला. तो बाण पृथ्वीला भेदून पाताळ लोकांत गेला व तेथून पाणी बाहेर आलें. त्या जागेचें नांव व्रणकूप पडलें. तेथें नित्य पाणी मिळूं लागलें. द्रुमकुल्य प्रदेशांतल्या सर्व चोरांचा संहार झाला.

तेव्हां समुद्र रामाला म्हणाला—"तुझ्या सैन्यांत नल नांवाचा एक वानर आहे. तो विश्वकर्मीचा मुलगा आहे. शिल्पकलेंत तो आपल्या बापाहून कमी नाहीं. त्याला सांग पूल बांधायला. पूल बुडूं नये हें माझ्याकडे लागलें."

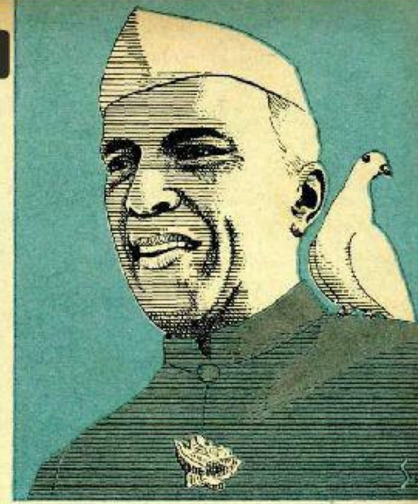
असें सांगून समुद्र अंतर्धान झाला. नल रामाला म्हणाला—"समुद्र जें कांहीं म्हणाला तें बरोबर आहे. मी पूल बांधण्याचें काम स्वतःवर घेतों. स्वतःच आपल्या कलेचें वर्णन करण्यापेक्षां दुसऱ्यानें येऊन केलें तर बरें या विचारानें मी गप्प होतों. आपली आज्ञा असेल तर पूल बांधण्याचें काम आम्ही सुरू करायला सुरवात करतों."

नेहरू चरित्र

[२]

सन १८८७ च्या नोव्हेंबर महिन्याच्या १४ तारखेस (मार्गशीर्ष कृष्ण सप्तमीला) मोतीलाल नेहरू यांस एक पुत्ररत्न झालें. तेच जवाहरलाल होत. एका श्रीमंत घराण्यांत एकुलता एक मुलगा. लग्नानंतर अकरा वर्षें मूल झालें नव्हतें. पहिलेंच मूल झालें, तो मुलगा. म्हणून जवाहरलाल जींचें बालपण लाडांत गेलें. परंतु त्यामुळें बालपणीं आवश्यक अशी समवयस्क मुलांची संगत त्यांना लाभली नाहीं. शाळेंत गेले असते तर साथी सोबती व मित्र मिळाले असते. पण त्यांना शाळेंत घातलेंच नाहीं. घरींच शिक्षक-शिक्षकणींची शिकवण ठेवून शिक्षणाची व्यवस्था करण्यांत आली.

जवाहरलालजींना शिक्षण देण्यासाठीं एक इंग्रज शिक्षकीण होती. मोतीलालजींच्या मित्रमंडळींत पुष्कळ इंग्रज लोक होते. ते नेहमीं मोतीलालजींना भेटायला येत. जवाहरलालजी त्या सर्वांना आदरपूर्वक भेटत. पण जवाहरलालजींना मात्र त्यांना भेटणें फार आवडत नसे. कारण ज्यांनीं भारताला परतंत्र केलें व जे भारतीयांना हीन लेखत त्यांच्या विषयीं आदर जवाहरलालजींच्या मनांत कसा उपजणार ? हें सर्व वडील-धाऱ्यांच्या तोंडून जवाहरलालजींनीं ऐकलें होतें व त्याचा परिणाम त्यांच्या मनावर झाला होता, हें सांगण्याची गरज नाहीं. जवाहर-लालजींच्या नातेवाइकांत एकजण इंग्रज व ऍंग्लो इंडियन यांच्याशीं या ना त्या कारणा-वरून भांडत. आगगाडींत प्रवास करतांनाच मुख्यकरून असलीं भांडणें होत. इंग्रजांसाठीं त्या काळांत निराळे डबे राखून ठेवलेले